

MARULIĆEVA HRVATSKA PROZA

Smiljka Malinar

UDK: 821.163.42.09-3 Marulić, M.
Izvorni znanstveni rad

Smiljka Malinar
Z a g r e b

U sklopu cjelokupnoga Marulićeva proznog opusa proza pisana hrvatskim jezikom čini razmjerno malen odsječak. To napose vrijedi za njegov izvorni autorski doprinos (izvorni u smislu da ne prenosi u hrvatski jezik neki latinski ili talijanski predložak): posvetu i komentar *Judite* (prema izračunu Lučina i Tomasovića ukupno 11 stranica) i poslanice Katarini Obirtića (prema Tomasoviću, 7-8 stranica).¹ Znatno je opsežniji tekst *Od naslidovan'ja Isukarstova*, koji predstavlja cjelovit prijevod rasprave *De imitatione Christi* Tome Kempisa. Skroman opseg Marulićeva proznoga korpusa nije negativno predodredio zanimanje njegovih proučavatelja. Gotovo samorazumljive razloge ovako je eksplicirao Badalić: »Već sama činjenica, da se radi o Marulićevom proznom sastavku na hrvatskom jeziku, pojačava naš interes ... s razloga, što je Marulićeva proza na našem jeziku u poredbi s bogatom latinskom ostavštinom u stihu i u prozi te jednako obilnom baštinom na hrvatskom jeziku u vezanom slogu, i odviše oskudna.«²

Niz godina interes za Marulićevu prozu bio je u prvom redu usmjeren na tzv. posvetu *Judite*, uvodnu poslanicu posvećenu »popu i parmanciru splickomu« Dujmu Balistriliću. Taj tekst nije mimoišlo gotovo ni jedno književnokritičko razmatranje spjeva, promatrajući ga isključivo kao programsku dopunu stihovanog dijela, kao tumačenje Marulićeva formalno-estetskog stava. Drugačije orijentiranim interesom Petar Skok je, pedesetih godina minulog stoljeća, autopoetičku poruku *Poslanice* povezo s oblicima kojima je posredovana te je ocijenio prvim primjerkom »umjetničke epistolografije u hrvatskoj književnosti«, osvrnuvši se i

¹ Usp. M. T o m a s o v i ć, *Marko Marulić Marul*, Split 1999, str. 191 i 257; B. L u č i n, *O marginalnim bilješkama u Juditi*, »Colloquia Maruliana« V, Split 1996, str. 31.

² *Marulićevi hrvatski autografi u arhivu Jugoslavenske akademije*, »Filologija«, br. 1, Zagreb 1957, str. 43.

na njezin »rečenični poredak«.³ Slijedom takva stava u novije vrijeme apostrofirana je kao »vješto sročena ... prozna minijatura«,⁴ kao primjer umjetničke proze zanimljiv i vrijedan pozornosti i zbog vlastita formalnog ustrojstva.⁵ Skok se također osvrnuo na »tri druga specimena« Marulićeve proze: sažetak pripovijesti o Juditi, prikaz sadržaja po pjevanjima, komentar uz pojedine stihove te upozorio na njihovu parataktičku strukturu.⁶ Prozni komentar uz stihove *Judite* adekvatno je proučen i vrednovan, također u novije vrijeme, zahvaljujući uzornoj analitičkoj obradi Bratislava Lučina.⁷

Kada je riječ o poslanicama Katarini Obirtića, jedini značajniji odmak od primarne, pretežno tekstološke, faze (uz koju ostaju vezani izdavači Fancev i Bratulić)⁸ sadržan je u Tomasovićevoj primjedbi da se tekst — »makar namijenjen neukim redovnicama i kao neposredna zahvalnica za dar ... organizira i strukturira prema epistolarnim konvencijama«.⁹

I prijevod *Od naslidovan'ja Isukarstova*, nakon što je Hrvoje Morović objavio dva veća ulomka u časopisu »Čakavska rič«,¹⁰ potaknuo je niz osvrta: Derossija, Tomasovića, Darije Gabrić Bagarić.¹¹ Prva dvojica autora bave se prije svega leksičkim aspektom — koji razmatra i spomenuta autorica — napose prevodjenjem

³ P. Skok, *O stilu Marulićeve Judite*, »Zbornik u proslavu Petstogodišnjice rođenja Marka Marulića: 1450-1950«, Zagreb 1950, str. 180-182.

⁴ L. Plejčić, *Posveta Judite*, »Colloquia Maruliana« VII, Split 1998, str. 141.

⁵ Usp. *ibid.* te B. Lučin, *op. cit.* 1996, str. 55; M. Tomasović, *op. cit.* 1999, str. 187.

⁶ Usp. P. Skok, *op. cit.*, str. 180 te 229-234.

⁷ Usp. *op. cit.* 1996, str. 31-56.

⁸ Usp. F. Fancev, *Dvije poslanice Marka Pecinića (Marulića) benediktinki Katarini Obirtića*, »Građa za povijest književnosti hrvatske«, knj. XIII, Zagreb 1938, str. 187-192; J. Bratulić, *Poslanice Marka Marulića Katarini Obirtić*, »Colloquia Maruliana« VII, Split 1998, str. 30-33. Daleki uzor druge poslanice Katarini Obirtića autor nalazi u XVIII. poslanici sv. Jeronima, upućenoj njegovoj sljedbenici Eustohiji (usp. *op. cit.*, str. 29).

⁹ M. Tomasović, *op. cit.* 1999, str. 256.

¹⁰ Usp. »Čakavska rič«, br. 2, Split 1971, str. 79-115; br. 1, Split 1972, str. 155-183. U *Pogovoru* (usp. *op. cit.*, 1972, str. 184-190) autor ističe književnu vrijednost latinskoga teksta i s tim povezanu njegovu »sveopću popularnost« (str. 184), iznosi podatke o pretpostavljenom autoru, o okolnostima nastanka Marulićeva prijevoda i otkrića rukopisa u kojima je zabilježen te o ostalim hrvatskim prijevodima *De imitatione*.

¹¹ Usp. J. Derossi, *Neke hrvatske apstraktne imenice u Marulićevu prijevodu djela »De imitatione Christi«*, »Marulić«, br. 9/3, Zagreb 1976, str. 197-206; *O jeziku Marulićeva prijevoda djela »De imitatione Christi«*, »Umjetnost riječi«, XX/2, Zagreb 1976, str. 187-207; *Prilozi hrvatskom leksiku Marka Marulića*, »Filologija«, knj. 9, Zagreb 1979, str. 139-144; *Rječnik uz Marulićev prijevod djela »De imitatione Christi — Od naslidovanja Isukarsta«*, »Kačić«, br. 12, Split 1980, str. 5-73; *O jezičnim specifičnostima novootkrivene Marulićeve prijevodne čakavske proze*, u »Hrvatski dijalektološki zbornik«, 5, Zagreb 1981, str. 23-32.; M. Tomasović, *Marulićev prijevod knjige Tome Kempisa »De imitatione Christi«*, »Čakavska rič«, br. 2, Split 1975, str. 5-20; *Komparativistički zapisi*, Zagreb 1976, str. 83-107; D. Gabrić Bagarić, »*De imitatione Christi*« Tome Kempisa u Marulićevu i Kašićevu prijevodu«, »Čakavska rič«, br. 2, 7, Split 1977, str. 47-70.

apstraktnih imenica, ističući samosvojnost Marulićevih rješenja.¹² Ilustracija leksičkim materijalom osnovno je uporište Derossijevih razmatranja i u članku »O jeziku Marulićeva prijevoda djela 'De imitatione Christi'«. ¹³ (Marulićev prijevod autor drži najvišim dometom višestoljetne književne tradicije na narodnom jeziku, koji odlikuju bogate izražajne mogućnosti i »dosta čvrsta izrazna struktura«.)¹⁴ Premda na nekoliko mjesta spominje i druge jezične osobine Marulićeva prijevoda, pa i njegove sintaktičke osobitosti, te se protivi pretjeranom naglašavanju ovisnosti hrvatskoga književnojezičnog izraza, osobito starije književnosti, o latinskom jeziku, navlastito o latinskoj sintaksi — što je suprotno Skokovim tvrdnjama o jakom utjecaju »rimskih klasika i talijanskog jezika«¹⁵ — nedostaju odgovarajući ilustrativni podaci. To je samo jedan od primjera koji potkrepljuje Glavičićevu konstataciju kako, kada je riječ o proučavanju Marulićeva jezika, »doduše tu i tamo nailazimo na poneku, usput izrečenu opasku, koja može korisno poslužiti kao putokaz i pretpostavka u budućem radu, ali se ni tu, općenito uzevši, nije došlo mnogo dalje od općih konstatacija koje je moguće donijeti na bazi letimičnoga čitanja«. ¹⁶ Čini se da su se letimičnim čitanjem proučavatelji Marulića zadovoljili osobito u odnosu na sintaksu rečenice, premda je upravo taj aspekt jezične strukture konstitutivno uporište funkcioniranja diskursa, a u Marulićevu slučaju segment bremenit različitim jezičnokulturnim i literarnim konotacijama. (Skok i Vinja u svojim analizama jezika *Judite*, odnosno hrvatskih Marulićevih tekstova, bave se aloglotski uvjetovanim oblicima unutarrečeničnog slaganja, a ne odnosima među rečenicama.)¹⁷

¹² Usp. Derossijeve radove navedene u prethodnoj bilješci te M. T o m a s o v i ć, *op. cit.* 1975, str. 12-15.

¹³ Usp. bilješku 11.

¹⁴ Usp. *op. cit.*, str. 190-191.

¹⁵ Usp. *op. cit.*, str. 265. Nasuprot Skok i V. V i n j i (usp. *Calque linguistique u hrvatskom jeziku Marka Marulića = Calque linguistique dans la langue croate de Marko Marulić*, »Zbornik radova Filozofskog fakulteta«, knj. 1, Zagreb 1951, str. 547-566, V. G r u b i š i ć — koji navodeći pojedine primjere Marulićevih latinizirajućih konstrukcija zalazi i na područje sintakse rečenice — u jezičnim kalkovima splitskog autora umanjuje udio talijanske komponente u korist utjecaja latinske i glagoljaške tradicije. Usp. *Marko Marulić entre deux traditions littéraires: latine et glagolitique*, »Annali (sezione slava), Istituto universitario di Napoli«, XVI-XVII, Napoli 1975, str. 32-38, 39-48 i 55.

¹⁶ *Važnost proučavanja Marulićeve »Davidijade«*, »Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru«, sv. 13, Zadar 1975, str. 123.

¹⁷ Usp. P. Skok, *op. cit.*, str. 171-172, 190, 194; V. Vinja, *op. cit.*, str. 553-554, 557-558, 561-564. Istom metodološkom »ozračju« pripada disertacija V. Grubišića *La syntaxe de la langue de Marko Marulić*: poglavlju *La parataxe e l'hypotaxe*, nakon primjedbe o učestalosti asindetske paratakse i njezinom »*effet stylistique*«, pretežno se razmatra upotreba pojedinih veznika (usp. str. 142-148). Radove i istraživanja posvećena Marulićevu jeziku sažeto navodi M. Moguš u članku *O proučavanju Marulićeva jezika*, »Zbornik radova Filozofskog fakulteta«, Zagreb 1951, str. 95-100, zamjerajući im selektivnost i fragmentarnost koja onemogućuje stvarni napredak u upoznavanju jezičnih osobina Marulićeva hrvatskoga korpusa.

Glavna sintaktička obilježja marginalnih bilješki u *Juditi* i njihovu stilotvornu funkciju bilježi Bratislav Lučin, koga spomenuti tekst zanima i »kao uzorak hrvatske proze«;¹⁸ Darija Gabrić Bagarić navodi neke karakteristične rečenične oblike u *Naslidovan'ju* (kao puke natuknice, izolirano od njihova neposrednoga tekstualnog okruženja).¹⁹ (Na vrlo općenite napomene svode se primjedbe o sintaksi Marulićevih latinskih djela, što su većinom sekundarni proizvod interesa usmjerenog prema literarnim i stilskim odlikama teksta.²⁰ Nešto opsežnije ilustrirat će najtipičnija obilježja rečeničnog ustroja *Davidijade* i *Starozavjetnih ličnosti*²¹ Branimir Glavičić — ističući važnost proučavanja sintakse radi identifikacije individualnog udjela u određenom tekstu i njegovih generičkih svojstava i genetskih spona — a vrijedne su pažnje i opaske što ih Drago Šimundža, razmatrajući literarne značajke Marulićeva *Evandelistara*, iznosi u poglavlju *Književna tvorba i sintaktička građa rečenice*.)²² U ovom radu zapažanja prethodno navedenih autora nastojat ćemo upotpuniti pobližom ilustracijom sintaktičkog ustrojstva Marulićevih proznih hrvatskih tekstova, smatrajući da je riječ o važnom aspektu jezičnog lika ovog velikog pisca koji zaslužuje veću pozornost od uopćenih napomena (ma koliko točne bile), parcijalnih uvida i približnih (pa stoga nepouzdanih) ocjena.

Od naslidovan'ja Isukarstova, prvo poznato Marulićevo djelo na hrvatskom jeziku i najopsežniji njegov hrvatski tekst pisan prozom, vjeran je izvorniku — popularnom asketsko-moralističkom traktatu Tome Kempisa *De imitatione*

¹⁸ *Op. cit.* 1996, str. 32. Uz prethodno navedeni aspekt autor proučava »postupak s bilješkama« u raznim izdanjima *Judite*, njihovu funkciju, sadržaj i izvore, relativnu kronologiju njihova nastanka i tekstološka pitanja koja su uz njih vezana (usp. *ibid.*, str. 31-56). Svi prethodni autori koji se dotiču Marulićevih bilješki »ili samo uzgredno« ili »u sklopu drugih tema« ili samo parcijalno, tj. samo s jednog aspekta«, popisani su u bilješci I (usp. *ibid.*, str. 31-32),

¹⁹ Usp. *op. cit.*, str. 53-56.

²⁰ Sintaksa rečenice izravno je obuhvaćena normama *compositio*, a vezana je i uz realizaciju pojedinih figura riječi (*figurae elocutionis*), također podvrste opće kategorije *ornatus in verbis coniunctis positus*. Usp. H. L a u s b e r g, *Manule di retorica letteraria*, Bologna 1969, str. 130-257. S obzirom na razdoblje kojem pripadaju spomenuti tekstovi, povezanost tih dvaju aspekata, koja će se očitovati i u našem daljnjem istraživanju, nepotrebno je posebno obrazlagati. Usp. D. Š i m u n d ž a, *Opći pristup Marulićevu »Evandelistaru«*, predgovor knjizi M. Marulić, *Evandelistar*, Split 1985, str. 34-35; *Glavna obilježja i kulturno-povijesno značenje Marulićeve »Institucije«*, predgovor knjizi M. M a r u l i ć, *Institucija*, Split 1986, str. 46; *Glavne značajke i kulturno-povijesna vrijednost Marulićeve rasprave »De humilitate et gloria Christi« (»O poniznosti i slavi Kristovoj«)*, predgovor knjizi M. M a r u l i ć *De humilitate*, Split 1989, str. 33 (u potpoglavlju *Literarni aspekti De humilitate*).

²¹ Usp. *op. cit.*, 1975; *O jeziku i stilu Marulićevih »Starozavjetnih ličnosti«*, »Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru«, sv. 21-22, Zadar 1983, str. 89-105; »*Stil starozavjetnih ličnosti*«, predgovor knjizi M. M a r u l i ć, *Starozavjetne ličnosti*, Split 1991, str. 53.

²² Usp. D. Šimundža, *Literarne značajke Marulićeva »Evandelistara«*, u zborniku »Dani Hvarskog kazališta XV: Marko Marulić«, Split 1989, str.198-200.

*Christi*²³ — »do zadnjih granica«²⁴ te stoga i njegov sintaktički ustroj gotovo u cijelosti potječe od latinskoga teksta. Dilema koju formulira J. Derossi, robovanje predlošku ili preciznost i skrupuloznost (odmah odbacivši prvu mogućnost)²⁵ s našeg bi stajališta mogla biti zanimljiva ako bi postojala sumnja da je prijevod funkcionirao kao hrvatski tekst, ako bi zbog naravi interferiranja izvornika korisnici kojima je bio upućen mogli dvojiti koji sustav ostvaruje. Poznate su okolnosti nastanka *Naslidovan'ja*: na molbu i o trošku Dujma Balistrilića,²⁶ godinu dana prije *Judite*, dakle u vrijeme Marulićeve pune samosvijesti u pogledu vlastitih izražajnih mogućnosti, te da tekst nije pisao kao privatnu prijevodnu vježbu, već ga je namijenio svojim suvremenicima želeći pridonijeti njihovoj vjerskoj naobrazbi i uzoritosti vladanja.²⁷ Istodobna prisutnost više jezičnih sustava i kulturnih kodova u svijesti Marulićevih recipijenata, propusnost i podatljivost jezika manjega prestiža i kulturne tradicije kakav je bio hrvatski u odnosu na latinski, nemogućnost da se odredi sinkronijski status aloglotski potaknutih sintaktičkih oblika²⁸ (jer se pri sadašnjem stanju istraživanja ne može utvrditi koliko »već prilično ustaljena dalmatinska književnojezična koine«²⁹ u tom pogledu

²³ Sam Marulić pripisao je djelo »Ivanu Gersenu, kanceliru pariškomu«, vjerojatno na tragu kakva talijanskoga rukopisa. O pitanju autorstva, hrvatskim prijevodima Kempisove rasprave i rukopisima Marulićeva prijevoda usp. M. M o g u š, *O hrvatskim prijevodima »De imitatione Christi«, osobito o Marulićevu*, Split 1989, str. 9-37 (objavljeno kao predgovor knjizi Marko M a r u l i ć, *Hrvatska djela IV, Od naslidovan'ja Isukarstova i od pogarjen'ja taščin segasvitnjih, prijevod djela »De imitatione Christi«*). Slične podatke, uz obavijest o drugim prijevodima Kempisova djela u Marulićevo vrijeme, iznose J. D e r o s s i (usp. *op. cit.* 1976, str. 187) i M. T o m a s o v i ć (usp. *op. cit.* 1975, str. 5-9; *op. cit.* 1999, str. 251-254).

²⁴ Usp. J. D e r o s s i, *op. cit.* 1976, str. 193-194. Takva ocjena ne znači suglasnost s Morovićevom tvrdnjom da je Marulić Kempisov tekst preveo »od riječi do riječi«. Usp. *ibid.*, str. 193-194.

²⁵ Usp. *ibid.*

²⁶ Usp. M. M o g u š, *op. cit.*, str. 21.

²⁷ D e r o s s i smatra da je prijevod *Imitatio*, naručen od Marulića, bio namijenjen hrvatskim redovnicima koji nisu znali latinski. (Usp. *op. cit.* 1976, str. 193; *op. cit.* 1981, str. 24). No podaci o velikoj popularnosti i brojnim izdanjima Kempisova teksta što ih iznose Morović (usp. *op. cit.* 1972, str. 184-190) i Tomasović (usp. *op. cit.* 1975, str. 10) daju uvjerljivost pretpostavci da je *Naslidovan'je* imalo čitatelja i izvan samostanske sredine.

²⁸ Kada je riječ o leksiku, indikativne su dvočlane sintagme u kojima se uz kroatiziranu talijansku ili latinsku riječ navodi i njezin autohtoni, hrvatski ekvivalent. Ali osim specifičnih kulturnopovijesnih okolnosti, zbog kojih je nezamislivo da bi kročeći na područje pisanog izraza hrvatski jezik mimoišao potvrđene i posvećene aloglotske uzore, koji uz ostalo, u znatnoj mjeri upravo na području sintakse, zadržavaju formalna obilježja govornog jezika (u tome dijeli sudbinu svih narodnih jezika nove, iz barbarskog mraka ponikle Evrope), izravni sintaktički utjecaj teže je dokazati i zbog apstraktnijih oblika kojima se očituje.

²⁹ Usp. D. M a l i ć, *Neobjavljeni dijelovi takozvanog Marulićeva molitvenika*, u knjizi D. M a l i ć (prir.), *Najstariji hrvatski latinički spomenici (do sredine XV. stoljeća)*, *Neobjavljeni dijelovi takozvanog Marulićeva molitvenika*, str. 6 (rukopis). Zahvaljujem dr. Malić što mi je omogućila uvid u tekst prije objavljivanja.

operira nekim implicitnim, ali razmjerno pouzdano ustanovljivim kriterijem), zamagljuju tu distinkciju. Ona međutim ne gubi na vrijednosti: pitanje ocjene proze *Naslidovan'ja* i suodnosa hrvatskoga prijevoda i latinskog izvornika ostaje i dalje aktualnim, premda bi ga trebalo drugačije formulirati. Kakva sintaktička organizacija karakterizira latinski tekst, javljaju li se pritom neki učestaliji ili osobiti oblici, koju razinu složenosti ostvaruje? Izlaže li *De imitatione* hrvatski jezik sintaktičkim sklopovima koje do tada nije poznao ili ih je prakticirao tek u manjoj mjeri? O tome na koji način sintaktički korespondira s predloškom ovisit će ocjena hrvatskoga prijevoda i prosudba njegove zrelosti, osobito u slučaju kada latinski tekst podastire složenije oblike rečeničnoga povezivanja. Na prethodnu problematiku vezuje se i pitanje odnosa prema vremenski bliskoj prozi *Judite*, premda činjenica da nijedan prozni dio Marulićeva spjeva ne pripada istom žanru kao *Naslidovan'je* (tek manji dio marginalnih bilješki sastoji se od moralističkih komentara i sentencija), a svi imaju formalne usporednice i pandane u pojedinim Marulićevim latinskim sastavcima — poslanicama i posvetama što uvode *De institutione bene vivendi per exempla sanctorum*, *De humilitate*, *Evangelistarium*, *Quinquaginta parabola*e ... , bilješkama uz *Davidias* ili naraciji *Quinquaginta parabola*e i *De Veteris instrumenti viris illustribus commentarium* — govori da bi spona s *Juditom* trebalo potražiti i u tom segmentu Marulićeva opusa. Didaktičko-vjersko štivo isto su tako poslanice Katarini Obirića te je logično očekivati stanovite zajedničke crte s prijevodom *De imitatione*.

Izričajni modusi s kojima *De imitatione Christi* — kao jedna od konkretizacija oblikovnoga koda didaktičko-vjerske proze — suočava čitatelja i prevoditelja: apodiktičko-izjavni, upitni (često u odnosu uzajamnoga korespondiranja), uzvični³⁰ i poticajni, na razini formalno-semantičkog ustroja teksta uobličuju se dominantnim načelom rekurzivnosti, pretežno u obliku binarno strukturiranih odsječaka. Sintagmatska rekurzivnost primarno se očituje kao podudarnost linearnoga položaja tekstualnih elemenata istovjetne (ili srodne) gramatičke pripadnosti (uključujući i povratnu uporabu posve određenih sintaktičkih signala), nerijetko usložnjene semantičkim i foničkim paralelizmom: na početnom mjestu u rečenici ili odsječku dobiva se figura anafore, a na završnom homeoteleuton. Na semantičkoj ravni operira u rasponu od potpune istovjetnosti i ekvivalentnosti paralelistički razmještenih članova do suprotstavljenosti sintagmatski istovjetno pozicioniranih leksema. Spomenuti postupak proizvodi figuru antiteze, koja možda najizrazitije obilježava retorički sloj teksta. Ideološko-tematski obzor kojemu pripada temelji se na opoziciji pozitivnoga i negativnoga pola, na kontrastiranju postupaka i svojstava koja privode spasenju te ponašanja i osobina što vode u vječnu propast, pojmovnoj konfiguraciji utkanoj u samu bit didaktičko-apodiktičkog diskursa, kojem je uzor i ishodište Sveto pismo, osobito evanđelja. Karakteristično je za *De imitatione* izmjenjivanje tekstualnih blokova izrazito obilježenih prisutnošću dominantnog nacrta ili figure te znatna sintagmatska blizina istovjetno

³⁰ Retoričkom terminologijom *interrogatio* ili »retoričko pitanje« i *exclamatio*, koje pripadaju među *figurae sententiae*. Usp. H. L a u s b e r g, *op. cit.* 1969, str. 245-246.

obilježenih pasusa. Tekst kao da je proizveden umnožavanjem malobrojnih uzoraka uz ograničen raspon varijacija. Nedvojbeni učinak takve konstruktivne shematičnosti i sintaktičke repetitivnosti jest »povećanje napetosti« u semantičkom sloju.³¹ Organizacija s pomoću rekurzivnih oblika u najvećem dijelu latinskoga teksta povezana je s razmjerno jednostavnim sintaktičkim ustrojstvom u kojem dominiraju parataksa i manje složeni oblici hipotakse (to je također osobina naslijeđena od arhetipa te njegovih izdanaka i replika).

Dominacija paratakse, vrlo često asindetskoga tipa, ograničena uporaba i jednostavniji oblici hipotakse, ponavljanje istovjetnih ili ekvivalentnih elemenata na sintagmatskoj razini iskaza uz raznoliku kombinatoriku leksičkih, foničkih i sintaktičkih sastavnica (podudarnu s opisom određenih oblika ornatusa u suvremenima *artes dictaminis* i naslijeđenim retorikama) odlike su tekstualnog ustroja što ga *Naslidovan'je* preuzimlje od latinskog izvornika. Reakcije hrvatskoga teksta na poticaje latinskoga predloška ilustrirat ćemo s pomoću nekoliko karakterističnih ulomaka, navodeći uz prijevod i odgovarajući latinski tekst.

I, III: »Blaženi koga istina po sebi uči, ne po prilikah ni po riječeh mimohodućih da onako kako se ima. Naše mnićje i naše ćućen'je velekrat nas hini i malo vidi. Ča prudi velika hitrost u skrovitih i otajnih stvarah od kih nećemo biti uzročeni na sudu da jih nismo umili. Velika ludost jest da, ostavivši prudna i potribna, pojedemo izuviditi ka su veće škodna ner korisna. Oči imamo a ne vidimo.

Ka jest nam pomnja od segasvitnjega umin'ja. Komu godi rič vičnja govori, bude ti oslobojen od mnozih sumnji. Od jedne riči svaka i jedno govore svaka: *I ovoj jest počelo ko i govori nam*. Niktor brez njega razumi ali pravo sudi. Komunio svaka jedno jesu, u jedno svaka priteže i svaka u jedno vidi, more taj biti stanovita sartca i smiran pribivati u bogu. O istino, bože, učini mene jedina s tobom u ljubavi vikomnjoj. Zazoli me velekrat mnoga čtiti i slišati. U tebi jest sve ča hoću i ča želim. Primuknite svi naučitelji primuknite svaka stvoren'ja prid licem tvojim. Meni sam ti govori.«³²

I, III, 1: »Felix, quem veritas per se docet, non per figuras et voces transeuntes, sed sicuti se habet. Nostra opinio et noster sensus saepe nos fallit, et modicum videt. Quid prodest magna cavillatio de occultis

³¹ Kako obavještava H. M o r o v i ć (usp. *op. cit.* 1972, str. 184), Kempisovu tekstu divili su se mnogi književni i intelektualni odličnici — Thomas More, Bossuet, Leibniz, Voltaire, Taine, Comte, Chateaubriand, Cantù, Carducci — ne samo zbog njegovih moralnofilozofskih odlika nego i zbog »konciznog stila« i »književne vrijednosti«.

³² Citiramo prema već spomenutom izdanju: M. M a r u l i ć, *Od naslidovan'ja Isukarstova i od pogarjen'ja tašćin segasvitnjih, prijevod djela »De imitatione Christi«*, prir. M. M o g u š, Split 1989, str. 39-205. Latinski tekst navodimo prema pretisku *Thomae A Kempis, De imitatione Christi, Libri Quatuor, Graecii MDCCCXLI*, str. 1-222 u *Dodatku* istog izdanja. U daljnjem tekstu izvore navodimo kao *Naslidovan'je*, odnosno *Imitatio*.

et obscuris rebus, de quibus nec arguemur in iudicio, quia ignoravimus? Grandis insipientia, quod neglectis utilibus et necessariis, ultro intendimus curiosis et damnosis. Oculos habentes non videmus.«

I, III, 2: »Et quid curae nobis de generibus et speciebus? Cui aeternum Verbum loquitur, a multis opinionibus expeditur. Ex uno verbo omnia, et unum loquuntur omnia: et hoc est principium, quod et loquitur nobis. Nemo sine illo intelligit aut recte iudicat. Cui omnia unum sunt, et omnia ad unum trahit, et omnia in uno videt; potest stabilis corde esse, et in Deo pacificus permanere. O veritas Deus! fac me unum tecum in charitate perpetua. Taedet me saepe, multa legere et audire: in te est totum, quod volo et desidero. Taceant omnes doctores, sileant universae creaturae in conspectu tuo: tu mihi loquere solus.«

U tekstu se izmjenjuju nezavisno složene rečenice s jednostavnijim oblicima zavisnosloženih. Prve se u većini primjera sastoje od dva člana³³ povezana sastavnim veznikom, među zavisno složenima — primjereno apodiktičnom i pojmovno jednodimenzionalnom izričaju — značajno su zastupljene rečenice koje ne premašuje prvu hijerarhijsku razinu. Od toga odstupaju prva zavisnosložena rečenica, gdje je uvrštavanjem odnosnih³⁴ postignuta treća hijerarhijska razina, uzročna rečenica *da ih nismo umili* koja ostvaruje drugu razinu zavisnosti i period³⁵ koji slijedi, gdje je glavnoj podređena subjektna, a njoj odnosna³⁶ nadređena načinskoj rečenici. U glavnu je također uvrštena participna rečenica s glagolskim prilogom prošlim.³⁷ Na prvoj razini subordinacije upotrijebljene su odnosne rečenice, temeljno gradivo perifrastrukog diskursa. Marulić u cijelosti prenosi ne samo sintaktičko ustrojstvo nego i sintagmatski oblik latinskoga teksta. Stoga su u prijevodu ponovljeni latinski veznici (ali je stilističkoreprizni konektor *et* koji, simulirajući koordinaciju,³⁸ obilježava granicu među rečenicama i istodobno ima

³³ Preciznijom i lingvistički adekvatnijom terminologijom »surečenica« (usp. S. Težak – S. Babić, *Gramatika hrvatskoga jezika*, Zagreb 1992, str. 221; I. Pranjković, *Hrvatska skladnja*, Zagreb 1993, str. 85 *passim.*) ili »klauza« (usp. I. Pranjković, *ibid.*).

³⁴ Pri označavanju pojedinih tipova zavisnih rečenica primjenjujemo klasifikacijski i nomenklatorni postupak svojstven funkcionalnoj podjeli, najproširenijoj »i u znanstvenim radovima i u udžbeničko-priručničkoj praksi« (I. Pranjković, *op. cit.*, str. 84), stoga najčitljiviji i za jezične nestručnjake.

³⁵ Naziv »period« u našem radu rabimo prije svega kao sinonim za mnogostruko složenu rečenicu. Ponegdje, iz stilskih razloga, u istom značenju upotrebljavamo izraz »(složena) rečenica«.

³⁶ U nadređenoj rečenici ispušten je antecedent (Usp. J. Silić, *Od rečenice do teksta*, Zagreb 1984, str. 22; S. Kordić, *Relativna rečenica*, Zagreb 1995, str. 20-21). Kad bi bio izražen, radilo bi se o zamjenici, za koju je uvriježen naziv »formalni antecedent« (Usp. S. Kordić, *op. cit.*, str. 187- 203.)

³⁷ Usp. J. Silić, *op. cit.*, str. 25-26 i 151.

³⁸ Riječ je, prema Siliću, o tzv. »stilističkorepriznom«, razvijajućem, kondenzirajućem i koji »kao vezno sredstvo nije relevantan«, a tipična je odlika biblijskog stila. Usp. J. Silić,

i emfatičku ulogu, preveden samo u evanđeljskom citatu), a hrvatski tekst preuzimlje i sve iterativne oblike (sve binarne i paralelističke strukture, sve asindetske i polisindetske nizove) koji tvore organizacijsku potku latinskog izvornika.

Uz minimalne sintaktičke intervencije — zamjenu latinske jukstapozicije suprotnim veznikom (*Oči imamo a ne vidimo*) koji jasnije obilježava antitezu, te skraćivanje polisindetona zamjenom stilističkorepriznog konektora *et* jukstapozicijom (usp. ... *svaka jedno jesu, u jedno svaka poteže*), najznačajniji Marulićev prevoditeljski zahvat ostvaren je na semantičkoj razini: sintagma *de generibus et speciebus* nadomještena je »glosatorskom« i sintetizirajućom parafrazom *od sega svitnjega uminja*, vjerojatno bližom mentalnom obzoru i jezičnoj praksi njegove publike³⁹ (koja ga oslobađa od napora pronalaženja ekvivalentnih hrvatskih termina).

Koordinacija i u manjoj mjeri jukstapozicija dio su tvorbenog mehanizma binarne, paralelističke strukture, koja tvori najčešće primjenjivani oblik unutarrečenične organizacije, a u dva primjera semantički je kontrapunktirana antitezom. Taj se konstruktivni obrazac ponavlja u cijelom ulomku, u susljednim ili blisko smještenim rečenicama⁴⁰ te djeluje kao sredstvo formalne kohezije nasuprot atomističkom i disperzivnom učinku uzastopno poredanih auto-semantičkih iskaza.⁴¹

Latinski izvornik Maruliću pruža priliku i da se okuša u sastavljanju rečenica složeniije sintaktičke strukture:

I i ć, *op. cit.*, str. 111. P r a n j k o v i ć pak primjećuje da unatoč novoj primarnoj funkciji »gramatički konektori u najvećem broju slučajeva ne gube (i) osobinu 'veznosti'«. Usp. *op. cit.*, str. 143.

³⁹ Slično o istom primjeru govori M. T o m a s o v i ć »pretpostavljajući da čitatelj neće razumjeti učenu distinkciju rodova«. Usp. *op. cit.* 1975, str. 14.

⁴⁰ Isti tip organizacije rečenice i teksta, uz odgovarajući ritmički učinak, svojstven je nekim ulomcima iz *Vatikanskog hrvatskog molitvenika: Psalam /119/*: »Od Gospoda kada se boju, upiju, i usliši mene. Gospodine, slobodi dušu moju od usta zlijeh i od jezika boliznivijeh. Što daju tebi ali što polagaju tebi na jezike boliznjeve? Strijele uzmožnih obostrene su, ugļevjem opustjene. Teško meni jere živinje moje pro//dļilo.« (98 v). »Pribivah s pribivaoci čedra. Mnogo prodļena bude duša moja. So onim koji mene nenavidahu mir imah strpljen. Kada li govoriš nīm, a oni napastovahu na me vele neharno.« (99r). Usp. D. M a l i ć, *op. cit.*, *Vatikanski hrvatski molitvenik*. (Isti tekst dostupan je u transliteraciji F. F a n c e v a: *Vatikanski hrvatski molitvenik i dubrovački psaltir, dva latinicom pisana spomenika hrvatske proze 14 i 15 vijeka*, »Djela JAZU«, knj. XXXI, Zagreb 1934, str. 1-114.) Isto se može reći i za niz pasusa iz *Bernardinova lektionara*: »Čtenje Izaije proroka: Ovo govori gospodin bog: u vrime ugodno uslišah tebe i u dni spasenja pomogoh tebe i čuval sam tebe i dah te na mīr puka, da zemļu uskrisiš i da uzdržati budeš didne razsutne i da rečeš onim, ki su u uzah: izidite, a onim, ki su utamnosti: očitujte se.« (33b). Ti primjeri, a mogli bismo im pridružiti niz drugih iz spomenutih tekstova i iz ostalih hrvatskih molitvenika, psaltira i lektionara, na izravan način upućuju i na podlogu iz koje je izrasla *Imitatio* i na podrijetlo stilsko-formalnih odlika kojima duguje svoje literarne kvalitete.

⁴¹ Usp. J. Silić, *op. cit.* 1984, str. 8 i 105-107.

I, I: »Ovoj jesu riči Isukarstove po kih jesmo naučeni kako imamo naslidovati život njegov i čudi ako hoćemo da budemo istino prosvitljeni i oda svake slipoće sarca oslobojeni.«

I, I, 1: »Haec sunt verba Christi, quibus admonemur, quatenus vitam ejus et mores imitemur, si velimus veraciter illuminari, et ab omni caecitate cordis liberari. Summum igitur studium nostrum sit, in vita Jesu Christi meditari.«

Glavnoj rečenici podređena je odnosna, u nju je uvrštena objektna, nadređena dvjema međusobno koordiniranim pogodbenim rečenicama.

I, II.: »Ako vidiš koga očito sagrišujući ali ka teška tvoreći ništar manje nimaš zato sebe boljega daržati jere ne znaš koliko ćeš tarpiti u dobroti.«

I, II, 4: »Si videres alium aperte peccare, vel aliqua gravia perpetrare, non deberes te tamen meliorem aestimare, quia nescis, quam diu possis in bono stare.«

U glavnu rečenicu uvrštena je pogodbeni rečenica, u nju dvije objektne koordinirane rastavnim veznikom, koje oponašaju latinsku konstrukciju akuzativa s infinitivom. Infinitiv je u hrvatskom tekstu zamijenjen glagolskim prilogom sadašnjim. Glavnoj je podređena i uzročna rečenica⁴² s uvrštenom objektom.

U sljedećem primjeru glavnoj rečenici podređena je odnosna, njoj pak namjerna koja sadrži korelativni prilog *toliko* kao pripremu uvrštavanja načinske rečenice.

I, XX: »Ondi nahodi potok/e/ suz kimi svaku noć opere se i očisti, da bude toliko bližnji stvoritelju svomu koliko dalje odluče žive od svake pomnje svitomnje.«

I, XX, 6: »Ibi invenit fluenta lacrymarum, quibus singulis noctis se lavet et mundet, ut conditori suo tanto familiarior fiat, quanto longius ab omni saeculari tumultu degit.«

I, XV: »Vele čini ki vele ljubi. Vele čini ki vele dobro čini. Dobro čini ki veće općenomu dobru služi ner volji svojoj. Velekrat je viditi da je ljubav, a bude telesno pohotin'je jer se uritko odalja telesno ganutje, svoja volja, ufan'je odvrćen'ja, hlepin'je svitovne koristi.«

I, XV, 2: »Multum facit, qui multum diligit. Multum facit, qui rem bene facit. Bene facit, qui communitati magis quam suae voluntati servit. Saepe videtur esse charitas, et est magis carnalitas, quia naturalis inclinatio, propria voluntas, spes retributionis, affectus commoditatis raro abesse volunt.«

⁴² Pogodbeni i uzročna rečenica uvrštene su na dva različita mjesta u glavnoj rečenici. Usp. R. K a t i č i ć, *Sintaksa hrvatskog književnog jezika*, Zagreb 1986, str. 172-173 i 175.

Leksemskim variranjem u sklopu odnosne surečenice, hijastički ustrojenom vezom između druge i treće zavisnosložene rečenice te usložnjavanjem ove posljednje još jednom razinom subordinacije ostvarena je figura *gradatio*. Period koji slijedi ponavlja tročlani sastav prethodnoga⁴³ (kombinirajući koordinaciju i subordinaciju umjesto generalizirane subordinacije) te se nastavlja dometnutom⁴⁴ uzročnom rečenicom koja sadrži figuru *enumeratio*.

Suprotno načelo od prethodno izloženih ilustrira sljedeća rečenica, gdje su semantičko-logičko stupnjevanje i uzročno-posljedični odnos izraženi kao linearni slijed iste sintaktičke razine:

II, I: »Obrati se sa svim sartcem tvojim ka gospodinu, a ostavi ovi nevoljni svit i najti će duša tvoja pokoj.«

II, I, 1: »Converte te ex toto corde ad Dominum, et relinque hunc miserum mundum; et inveniet anima tua requiem.«

Jukstapoziciju u izvorniku Marulić zamjenjuje eksplicitnom, morfemski izraženom vezom, s tendencijom prema polisindetonu (opet veznikom *i*) — koja je jednako potvrđena biblijskim arhetipom i hrvatskom proznom tradicijom⁴⁵ — čime jasnije označava granicu među rečeničnim cjelinama.

III, V: »Boj se sudi božjih i strah imaj saržbe božje, a ne hti protresati dila višnjega ... «

III, IV, 5: »Time judicia Dei, expavesce iram Omnipotentis. Noli autem discutere opera Altissimi ... «

Povećanje broja veznika te stoga i izrazitiji polisindeton i naglašenija ritmička segmentiranost u primjeru koji slijedi posljedica je i prijevoda riječi *gravitas* opisnim i precizirajućim sintagmom i zamjene sintagmatski nesamostalnog veznika *que* samostalnom jezičnom jedinicom, zbog automatizma koji proizlazi iz strukturne razlike između latinskog i hrvatskog.

III, XXIII: »Nebog jesam i kakono u tamnicu i uzu postavljen i mučen dokla svitlinom došastja tvoga pokripiš mene i u pravoj slobošćini postaviš mene i lišce ljubeznivo meni ukažeš.«

III, XXI. 4: »Miser sum et quodammodo incarceratus et compedibus gravatus, donec luce praesentiae tuae me reficias, ac libertati dones, vultumque amicabilem demonstres.«

⁴³ U načinskoj rečenici ispušten je glagol kao zalihosni element.

⁴⁴ Usp. R. K a t i č i ć, *op. cit.*, str. 369 i 372.

⁴⁵ O uporabi sindetona i asindetona i njihovoj stilsko-izražajnoj funkciji u *Petrisovu* i *Kolunićevu zborniku* usp. E. H e r c i g o n j a, *Iz radova na istraživanju sintakse i stila nekih glagoljskih neliturgijskih kodeksa XV. stoljeća*, »Radovi Zavoda za slavensku filologiju«, sv. 12, Zagreb 1971, str. 128.

Binarni paralelizam i antiteza kao nosivi elementi sintagmatskog nacрта te konceptualnog i semantičkog ustroja pojačani su anaforam, još jednim oblikom karakterističnim za Kempisov tekst:⁴⁶

II, XI: »Ima sada Isus mnogih ljubovnikov kraljevstva svoga nebeskoga, da malo ih ima nositelja križa svoga. Ima mnogih ki želiju utišen'je, da malo jih ki žele nevolju. Veće nahodi tovariši stola nego posta. Svi bi htli sa Isukarstom veseliti se, da malo bi jih hotilo za nj čagodi tarpiti. Mnogi nasliduju Isusa do razlomljen'ja kruha, da malo jih do pitja čaše mučen'ja njegov. Mnogi čudesa njegov. Mnogi čudu, da malo jih vaščinu križa nasliduju. Mnogi Isusa ljube dokla jim se ne prigode protivščine. Mnogi ga hvale i blagoslivljaju, kada ko utišen'je od njega primu.«

II, XI, 1: »Habet Jesus nunc multos amatores regni sui caelestis, sed paucos bajulatores suae crucis. Multos habet desideratores consolationis, sed paucos tribulationis. Plures invenit socios mensae, sed paucos abstinentiae. Omnes cupiunt cum eo gaudere, pauci volunt pro eo aliquid sustinere. Multi Jesum sequuntur usque ad fractionem panis, sed pauci usque ad bibendum calicem passionis. Multi miracula ejus venerantur, pauci ignominiam cruci sequuntur. Multi Jesum diligunt, quamdiu adversa non contingunt. Multi illum laudant et benedicunt, quamdiu consolationes aliquas ab ipso percipiunt.«

Figura dočetnoga ponavljanja, homoeoteleuton, kojim je gusto protkan latinski tekst u hrvatskom prijevodu je — zbog strukturne neistovjetnosti dvaju jezika — sačuvan u samo jednom primjeru *štiju-nasliduju*, dok je u antitezi *stolaposta* kompenziran djelomičnom podudarnošću te hijastičkim rasporedom suglasničke skupine i samoglasnika.

Razriješivši konstrukciju akuzativa s infinitivom objektnom rečenicom, Marulić je mehanički reproducirao elemente podastrte predloškom objektnoj nadređene odnosne rečenice, što je dovelo do poremećaja njihove veze:

III, LX: »Gospodine bože moj, ki me si stvorio na obličje i priliku tvoju, dopusti mi ovu milost ku si skazao da je toliko velika i potribna za spasen'je: da dobudem hudobni narav moj ki me priteže na grih i na pogibio.«

⁴⁶ Krajnje koncentrirani oblici primjene spomenute figure pojavljuju se u ulomcima oblikovanim po uzoru na litanijske nizove:

III, XXIII: »Jer ti, bože moj, svarhu svega najbolji jesi, ti si sam vičnji, ti si sam najmoćiji, ti si sam najzadovoljniji i najpuniji, ti si sam najslaj i najvećega utišen'ja, ti si sam najliplji i najdraži, ti si sam najplemenitiji i najslavniji svarhu svega ... «.

»III, XXI, 2: »Quia tu, Domine, Deus meus super omnia optimus es; tu solus altissimus, tu solus potentissimus, tu solus sufficientissimus et plenissimus, tu solus suavissimus et solatiosissimus, tu solus pulcherrimus et amantissimus, tu solus nobilissimus et gloriosissimus super omnia ... «.

III, LV, 1: »Domine Deus meus, qui me creasti ad imaginem et similitudinem tuam, concede mihi hanc gratiam, quam ostendisti tam magnam et necessariam ad salutem: ut vincam pessimam naturam meam, trahentem ad peccata et in perditionem.«

Dok je u početnoj rečenici Toma Kempis nepotpuno prenio evanđeljski tekst, Marulić prevodi cjeloviti iskaz uspostavivši dvočlani oblik i semantičku opreku..

I, I: »Ki nasliduje mene ne hodi u tamnosti da imati će svitlost života⁴⁷ di gospodin.«

I, I,1: »Qui sequitur me, non ambulat in tenebris,*)⁴⁸ dicit Dominus.«

Brojni pasusi izgrađeni jednakim postupcima poput onih koje smo prethodno naveli potvrđuju važnu ulogu ornatusa u oblikovanju tekstovnoga tkanja. Repetitivni oblici jakog intenziteta redovito prate rečenice jednostavnije sintaktičke strukture te djeluju kao protuteža nedostatku hijerarhijskog diferenciranja opsežnijih i napučenijih sintaktičkih segmenata.

Paralelistička stilizacija i njome postignuto horizontalno širenje rečeničnih sklopova, koje uključuje i tročlanu i dvostruku dvočlanu shemu, koegzistira i sa složenijim sintaktičnim ustrojem:

III, XXIII: »O, moj primili nevističe, Isukarste, pričisti ljubovniče, svakoga stvoren'ja vladavče: tko mi će dati pera prave slobošćine da poletim i počinem u tebi? O, kada mi će biti dano da oćutim i vidim koliko si sladak, gospodine bože moj. Kada ću napuni skupiti se u tebi da pri ljubavi tvojoj ne bude[m] ćutiti sam sebe, da tebe samoga nada svako ćućenje načinom ki svak ne zna. A sada čestokrat uzdišem i neboštvo moje s bolizan'ju nosim, jer mnoga zla sritaju me u ovo[m] suznom dolcu ka me većekrat smućuju i zlovolje i utiskaju, većekrat pakoste i raztežu, laskaju i plitaju da ne imam slobodno pristupljen'je k tebi, da budem uživati prislatko zagarljen'je tvoje koga uživaju dusi blaženi. Prigni tebe uzdah moj i cviljen'je mnogo na zemlji.«

III, XXI, 3: »O mi dilectissime sponse Jesu Christe, amator purissime, dominar universae creaturae, quis mihi det pennas verae libertatis, ad volandum et pausandum in te! O quando ad plenum dabitur mihi vacare et videre, quam suavis es, Domine Deus meus! Quando ad plenum me recolligam in te, ut prae amore tuo non sentiam me, sed te solum supra omnem sensum et modum, in modo non omnibus noto! Nunc autem frequenter gemo, et infelicitatem meam cum dolore porto. Quia multa mala in hac valle miseriarum occurrunt, quae me saepius conturbant, contristant et obnubilant; saepius impediunt et distrahunt,

⁴⁷ Taj dio evanđeljskoga teksta glasi: » ... sed habet lumen vitae.« Prema priopćenju M. T o m a s o v i ć a pročitano na XI. Marulićevim danima (Split, 22-25. travnja 2001.), neposredni uzor takvu prevođenju pružio je *Lekcionar* fra Bernardina Splićanina Drivodilića.

⁴⁸ Asterisk upućuje na mjesto u evanđelju odakle je preuzet citat: *Io* 8, 12.

alliciunt et implicant, ne liberum habeam accessum ad te, et ne jucundis fruar amplexibus, praesto semper beatis spiritibus. Moveat te suspirium meum et desolatio multiplex in terra.«

U posljednjem periodu (*A sada ...*) odnosna rečenica, subordinirana dometnutoj uzročnoj, sadrži sedam sindetski i asindetski povezanih predikata, raspoređenih u formi trikolona te dva bikolona. Uvrštavanjem sljedeće odnosne rečenice u juktaponiranu namjernu ostvarena je peta razina zavisnosti. (U namjernoj pak, postupkom koji bi se mogao protumačiti kao latinizirajuća hiperkorektnost, u hrvatski tekst nisu preneseni sastavni veznik *et* ni niječna čestica).

Korak dalje otišao je Marulić u sljedećem ulomku (povodeći se ponovo za nacrtom latinskog podteksta):

IV, XIV: »Kada se spomenu od nicih bogoljubnih s koliko velikom devotiu'ju i ljubavju pristupaju k posvećen'ju tvomu, gospodine, velekpat se sam u sebi smutim i zasramim da ja k oltaru tvomu i sveta pričešćen'ja stolu toliko mlako i studeno pristupam. Da toliko suh i prez skrušen'ja sartca stojim i da nisam sasvim užgan prid tobo[m], bogom mojim, ni tako moćno pritegnut i pohlepan kako su bili mnozi devoti ki od velika želin'ja pričešćen'ja i očučene ljubve sartca ne mogahu se uzdaržati od plača da s ustmi duše i tila zajedno k tebi, bogu, potoku živomu, sartčeno hlepljahu, ne mogući inako glad i žaju svoju ustaviti ni nasititi ner prijamši tilo tvoje sa svim veseojem i pohotin'jem duhovnim.«

IV, XIV, 1: »Quando recorder devotorum aliquorum, ad Sacramentum tuum, Domine, cum maxima devotione et affectu accedentium, tunc saepius in me ipso confundor et erubesco, quod ad altare tuum et sacrae Communionis mensam tam tepide et frigide accedo, quod ita ardius et sine affectione cordis maneo, quod non sum totaliter accensus coram te Deo meo, nec ita vehementer attractus et affectus, sicut multi devoti fuerunt, qui prae nimio desiderio Communionis et sensibili cordis amore a fletu se non potuerunt continere, sed ore cordis et corporis pariter ad te Deum fontem vivum medullitus inhiabant, suam esuriem non valentes aliter temperare nec satiare, nisi Corpus tuum cum omni jucunditate et spirituali aviditate acceperissent.«

Cijeli pasus sastoji se od jednog perioda: glavnoj rečenici sintagmatski je antepunirana vremenska i u nju uvrštena objektna; postponirane su joj četiri koordinirane objektno rečenice. (Veliko slovo nakon druge objektno izdavačeva je intervencija.) U četvrtoj, uvedenoj sastavnim veznikom *ni*, korelativni prilog *tako* najavljuje načinsku nadređenu odnosnoj (gdje je suprotnim veznikom *da* ponovljen postupak koordinativnog širenja). Ona je pak ishodište dviju daljnjih razina zavisnosti (ostvarenih uzročnom i načinskom rečenicom). S iznimkom anakoluta⁴⁹

⁴⁹ Anakolut je nastao zbog toga što Marulić nakon početnoga paralelizma s latinskim tekstom ne prati do kraja njegov sintaktički tok. Kvantitativnu naznaku, koja u izvorniku

u prvoj rečenici koji se čini diktiran stilsko-konstruktivnim razlozima — njime se postiže jasno izdvajanje atributivnoga bloka i pozicijsko korespondiranje dvaju korelativnih odsječaka (uz hijastički suodnos istovrsnih dijelova) — cijeli je period skladno oblikovan i sigurno vođen, uz jasno izraženu artikulaciju i hijerarhijsko diferenciranje pojedinih odsječaka.

Jednak oblikovni sklad i kompozicijska vrsnoća ostvareni su i u sljedećem, sintaktički jednostavnije strukturiranom ulomku. U prvom periodu koji se sastoji od glavne te subjektne rečenice usloznjavanje je postignuto prije svega horizontalnim širenjem i kombinatorikom sintagmatskih figura: dvjema paralelnim dvočlanim sklopovima, dijelom zrcalno raspoređenim (*s ... prihiljenim počtovan'jem, s punom mirom*) te tročlanim glagolskim nizom (*služen'je ... i ... tican'je ... i vazet'je*). U sljedećem periodu između prve i ostalih dviju međusobno koordiniranih glavnih rečenica umetnuta je subordinirana načinska. Iza posljednje (treće) glavne rečenice dolaze dvije koordinirane posljedične, nadređene dvjema odnosnima (u oba para koordiniranih rečenica surečenice su spojene istim veznikom). Ulomak nastavlja koordinacijom proširena i hijastički organizirana rečenica. Usporedna struktura dviju koordiniranih rečenica u drugoj je usloznjena unošenjem binarne glagolske sheme. U posljednjoj rečenici ostvarena je prva razina subordinacije te je isto tako prisutna dvočlana podjela:

IV, VII: »Svarhu svega s velicim ponižen'jem sartca i prihiljenim počtovan'jem, s punom virom i pravom misal'ju počten'ja božjega tribi je popu božjemu pristupiti na služen'je tolika posvetilišća i na tican'je i vazetje njega. Pomljiivo razberi svist tvoju i koliko ti je uzmožno pravim skrušen'jem i humiljenom izpovidju očisti ju i prosvitli tako da ništar teško ne ćutiš ali imaš ča bi te grizlo ali ti pačilo slobodnu pristupljen'ju. Imaj žalost oda svih grihov tvojih općeno i oda svih pomanjkan'ji veće posoba boli se i jači. I ako imaš vrime, bogu izpovi sve nevolje pohotin'ji tvojih u otajstvo sartca tvoga.«

IV, VII, 1: »Super omnia cum summa humilitate cordis et supplicii reverentia, cum plena fide et pia intentione honoris Dei, ad hoc Sacramentum celebrandum, tractandum et sumendum oportet Dei accedere Sacerdotem. Diligenter examina conscientiam tuam, et pro posse tuo, vera contritione et humili confessione, eam munda et clarifica, ita ut nil grave habeas aut scias, quod te remordeat et liberum accessum impediatur. Habeas displicentiam omnium peccatorum tuorum in generali, et pro quotidianis excessibus magis in speciali doleas et gemas. Et si tempus patitur, Deo in secreto cordis cunctas confitere passionum tuarum miserias.«

pripada adverbijalu uz atributivnu rečenicu izraženu participom prezenta, pomiče prema početku rečenice, te pojačavajući emotivni naboj teksta preformulira kao nepravno pitanje. Jukstapozicijom sintaktički izjednačeno s objektom koji je neposredno pridružen glagolu, ono s jedne strane prekida njegovu daljnju dosljednu sintaktičku ekspanziju a s druge, da bi funkcioniralo kao potpun iskaz trebalo bi uključivati upravo prvi izravni objekt s odgovarajućim morfološkim karakteristikama, što u tekstu nije ostvareno.

Ulomak koji slijedi isto je tako izgrađen na ponavljanju i variranju dvočlanog nacrtu u periodima sve veće horizontalne složenosti.⁵⁰ Antiteza, koja pruža temeljno konstruktivno uporište pojedinih perioda, ne ostvaruje se primarno supostavljanjem pojmovnih antonima, nego se temelji na situacijskoj opreci,⁵¹ pri čemu je prvi pol opozicije oblikovan kao narativna epizoda.

IV, I: »Evo, Noe, muž pravedan, sto lit se trudi u dilan'je korablje da s malo njih se shrani; a ja kako mogu u jednu uru pripraviti se da s dostojnim počten'jem primem stvoritelja svita. Mojzes, sluga tvoj veli i osobnji prijatelj tvoj, učini skrinju od drivka nigdar ne gnju i pobi ju pričistim zlatom da u njoj postavio daske zakona; a ja gnjilo stvoren'je, smiti ću u parsi moje grišne prijati stvoritelja zakona i davavca života. Salamun, najmudriji od kralj izraelskih, plemenit, templu sedam lit zida na slavu imena tvoga i osam dan štova blagdan njegova posvetilišća, tisuća posvetišći mirnih prikaza i skrinju sklada s trumbitami i s tambalasami na misto pripravljeno s velikom častju postavi; a ja nebog i najgori od ljudi, kako ću te uvesti u hižu moju, ki jedva pol ure na dan duhovno tratim, i tu da bih dostojno i pol je tratio.«

IV, I, 4: »Ecce, Noe vir justus in arcae fabrica centum annis laboravit, ut cum paucis salvaretur; et ego quomodo me potero una hora praeparare, ut mundi fabricatorem cum reverentia sumam? Moyses famulus tuus magnus, et specialis amicus tuus arcam ex lignis imputribilibus fecit, quam et mundissimo vestivit auro, ut tabulas Legis in ea reponeret: et ego putrida creatura audebo te conditorem Legis ac vitae datorem tam facile suscipere? Salomon, sapientissimus Regum Israel, templum magnificum septem annis in laudem nominis tui aedificavit, et octo diebus festum dedicationis ejus celebravit; mille hostias pacificas obtulit, et arcam foederis in clangore buccinae et jubilo in locum sibi praeparatum solemniter collocavit. Et ego infelix et pauperrimus hominum, quomodo te in domum meam introducam, qui vix mediam expendere devote novi horam? Et utinam vel semel digne fere mediam!«

⁵⁰ Anakolut koji se pojavljuje nakon najduljeg i vješto hipotaktički ustrojenog perioda preuzet je iz latinskog teksta. Taj mehanizam sintaktičkog povezivanja tipičan za govorni jezik koji griješi protiv klasičnoga načela *perspicuitas*, rabili su kao stilsko sredstvo i uzorni autori poput Cicerona (usp. J. B. H o f m a n n — A. S z a n t y r, *Lateinische Syntax und Stilistik*, Muenchen 1972, str. 730), a u kasnijim razdobljima legitimitet mu je dao biblijski primjer (usp. W. B u e h l m a n n — K. S c h e r e r, *Sprachliche Stilfiguren der Bibel*, Giessen 1994, str. 53).

⁵¹ U retoričkoj terminologiji za takav tip razvedene antiteze upotrebljava se naziv *comparatio*, Usp. H. L a u s b e r g, *op. cit.* 1969, str. 213.

Nešto dalje u tekstu pojavljuje se razvedeniji narativni ulomak dinamično oblikovan pretežito parataktičkim povezivanjem:

IV, I: »Skaka bogoljubni kralj David prid skrinjom božjom sa svom moćju, pomenujući dobročinstva davno dana ocem; učini velike zvone i cindre, zdata pisni i naredi da se poju s veseojem, začina i on velekrat u kitaru privartaje nadahnut milostju duha sveta; učio jest puk izraelski boga hvaliti sa svim sartcem i jedinimi ustmi svaki dan blagoslivljati i pripovidati. Ako se tada tako bogoljubstvo činjaše i takav spomenak hvale božje prid skrinjom testameta, ja sada i vas puk kršćanski toliko počten'je i bogoljubstvo imamo učiniti prid licem tolika posvećen'ja na vazetje izvarnoga tila Isukarstova.«

IV, I, 8: »Saltavit devotissimus Rex David coram arca Dei totis viribus, recolens beneficia olim induta Patribus: fecit diversi generis organa, psalmos edidit et cantari instituit cum laetitia, cecinit et ipse frequenter in cithara, Spiritus Sancti afflatus gratia: docuit populum Israel toto corde Deum laudare, et ore consono diebus singulis benedicere et praedicare. Si tanta agebatur tunc devotio, ac divine laudis existit recordatio coram arca testamenti; quanta nunc mihi et omni populo Christiano habenda est reverentia et devotio in praesentia Sacramenti, in sumptione excellentissimi Corporis Christi?«

U posljednjem periodu glavna rečenica ponavlja binarnu formulu iz zavisne pogodbene te proširuje dvočlani nacrt i na one sastavnice čiji su pandani u pogodbeno izraženi samo jednim članom.

U narativnom dijelu poseban dinamički učinak postignut je prelaskom s aorista na (historijski) prezent a unutar ulomka izdvojen je zaključno-interpretativni dio upotrebom perfekta. Marulić je na taj način jasno diferencirao obje potencijalne funkcije latinskog perfekta: izražavanje apsolutne prošlosti, podudarno hrvatskom aoristu, i relativnu prošlost, slično hrvatskom perfektu. U drugom periodu ponovo je ostvareno načelo strukturnog i pozicionog korespondiranja.

U sintaktičkom i retoričkom duktusu pretežnog dijela *Imitatio* prepoznatljiv je augustinovski model *eloquentiae christianae*, nove kršćanske retorike, koja mimo poganske i sekularne retoričke tradicije svoj izražajni kanon temelji na odlikama biblijskog stila i na djelima crkvenih otaca koja ih oživotvoruju.⁵² Novim

⁵² Sv. Augustin realizirao ju je svojim propovijedima a teoretski i normativno uobličio u djelu *De doctrina Christiana*, osobito u IV. knjizi. Usp. C. M o h r m a n n, *Saint Augustine and the »eloquentia«*, str. 251-370, *passim*. i *Saint Augustine prédicateur*, str. 391-402, *passim*., u knjizi *Études su le latin des chrétiens*, Roma 1961. Za njega Biblija, kao *verbum Dei*, nadmašuje svu dotadašnju retoričku predaju ljepotom koja je jamstvo istine: 28. »Quid autem mirum quos in vanitates ita ferebar, et a te, Deus meus, ibam foras, quando mihi imitandi proponebantur homines, quo aliqua facta sua non mala, si cum barbarismo aut soloecismo enuntiarent, reprehensi confudebantur; si autem libidines suas integris et rite consequentibus verbis copiose ornateque narrarent, laudati gloriabantur?« *Confessiones, Liber primus*, C. XVIII, u: Augustini Hipponensis episcopi *Opera omnia* (prir. J. P. Migne),

instrumentima *persuasio*, kršćanskom retoričkom tekstotvornom repertoaru pripadaju jednostavna sintaksa, parataksično povezivanje rečenica i paralelistički raspored kolona (koji posebno – kako ističe sv. Augustin – odlikuje stil Psalama), antiteza, *climax*⁵³ i dočetna glasovna ponavljanja.⁵⁴ Ta sredstva naime objedinjuju skladnost s jasnoćom i razumljivošću te mnemoničkom pogodnošću, nužnima radi ostvarivanja komunikacije s pastvom. Djelo Tome Kempisa u formalnom pogledu (a dijelom i tematski) izrasta iz biblijske, psalmističke potke. Marulić se pak, i bez obzira na svoj individualni talent i na sve druge sastavnice svoje naobrazbe, naslanja na bogatu praksu prijevoda i prerada Svetog pisma – evanđelistara, oficija, lekcionara, zbornika glagoljskih i latiničkih, do autoru vremenski i prostorno najbližega *Lekcionara Bernardina Splićanina* (1495) – koji su u materijal hrvatskog jezika utisnuli i u njemu udomaćili odgovarajuće sintaktičke i retoričke oblike.⁵⁵

Ulomci III. XXIII., IV. VII., IV. XIV, IV. I., IV. I., a napose IV. IV. (uz još nekoliko primjera) opsegom i složenošću svoga sintaktičkog ustroja premašuju u tekstu prevladavajuće uzorke te asociraju na rečeničnu organizaciju pojedinih dijelova prozne opreme Marulićeva hrvatskog epa. Neposredno potaknut predloškom, autor je pružio dokaz konstruktivne sposobnosti, kakvu će nedugo nakon toga očitovati u predgovoru *Judite*, oponašajući isključivo »mentalne uzore«. Najvišu razinu sastavljačkog umijeća pritom je ostvario u poslanici Dujmu Balistriliću uz ostalo zato što žanr kojemu tekst pripada – a on ga u takvu obliku i s takvom namjenom prvi udomljuje u hrvatskom jeziku – uključuje tradicijom potvrđen i humanističkom praksom obnovljen repertoar sintaktičko-stilističkih sredstava. Već citirani Skokov sud da je poslanica Dujmu Balistriliću prvi primjerak »umjetničke epistolografije u hrvatskoj književnosti«⁵⁶ u novije vrijeme ponovo je aktualiziran, prizivanjem njezine »stilske vrsnoće«⁵⁷ »kompozicije ...

Parisiis 1887, t. I, str. 673. Kao uzor kršćanskog stila sv. Augustin ističe Pavlove poslanice, a među kasnijim autorima posebno preporučuje Ambrozija i Ciprijana. Svjestan je ukorijenjenosti paralelizma i antiteze, klimaksa i *dialecticon* i općenito formulaičnih oblika izražavanja u govornom jeziku te njihova sigurnog djelovanja na neobrazovano slušateljstvo. (U oporučnom popisu Marulićevih knjiga nabrojani su npr. Augustinovi *De civitate Dei*, »*Eiusdem quedam epistole*«, »*Eiusdem Sermones ad heremitas*« te Ciprijanove *Epistole*. Usp. P. K o l e n d i ć, *Marulićeva oporuka*, Split 1924, str. 14-15.)

⁵³ Terminološki ekvivalent za figuru *gradatio*, kako iznosi sam sv. Augustin: »Et tamen agnoscitur hic figura, que climax grece, latine vero a quibusdam est appellata gradatio, quoniam scalam.« *De doctrina christiana*, Liber quartus, c. VII. u Augustini Hipponensis episcopi *op. cit.*, t. III, str. 93.

⁵⁴ K tome još *dialecticon*, poslovice, i paretimološke igre riječima, što ih T. Kempis primjenjuje nešto manjim intenzitetom nego ostale navedene figure.

⁵⁵ Kao jednu od potvrda možemo ponovo navesti primjere iz bilješke 10. Neke sintaktičke karakteristike svojstvene Bibliji, osobito parataksa te povezivanje rečenica stilističkorepriznim *i*, opće su obilježje evropske – pa tako i hrvatske – srednjovjekovne proze, bez obzira na njezinu tematsku orijentaciju i podrijetlo (isključivo ili pretežno eklezijastičko-doktrinarnе ili sekularne, beletrističko-narativne).

⁵⁶ Usp. *op. cit.*, 1950, str. 180.

⁵⁷ Usp. B. L u č i n, *op. cit.* 1996, str. 55; M. T o m a s o v i ć, *op. cit.* 1999, str. 178.

i zaokruženosti«. ⁵⁸ (Navedeni izrazi nesumnjivo uključuju i ocjenu njezina sintaktičkog ustrojstva.)

Raščlamba kakva je provedena u dosad jedinjoj studiji koja poslanicu Dujmu Balistriliću promatra kao samostalan tekst te razlikuje nekoliko tematsko-komunikacijskih cjelina: apostrofu primatelju, upućivanje na tekstualni arhetip i vremensku okolnost *inventio*, izricanje namjere i »opis vlastitog posla« (u nekoliko faza), formule molbe, blagoslova i dataciju, ⁵⁹ ograničeno je relevantna za naše istraživanje (ma koliko kao prvi pothvat te vrste bila dobrodošla). Središnji, autopoetički ulomci, konceptualno najsloženiji, istodobno oprimjeruju najvišu razinu Marulićeva kombinatornog umijeća, ali se jedina izrazitija razdjelnica može povući između »okvira« poslanice (uvodne apostrofe, blagoslova i datacije), koji u cijelosti ostvaruje »ritualne« oblike, i ostaloga dijela, što je — uz žanrom zadane odrednice — u većoj mjeri prepušten autorovoj inicijativi. Donekle zaslužuje pozornost jedino početna apostrofa — sastoji se od jednostavne rečenice horizontalno amplificirane — gdje je inverziju sastavnica imenskog i glagolskog skupa — postupak koji će Marulić primijeniti i u drugim dijelovima posvete — stilski motivirana (i vjerojatno oslonjena i na latinski mentalni predložak). ⁶⁰

Tekst zanimljiv za naše promatranje počinje sljedećim ulomkom (u kojem se ponavljaju elementi početne apostrofe, sintagmatski donekle preustrojeni). Tu Marulić informira o okolnostima svoje *inventio* (*invenit historiam*, čitajući Stari zavjet) i ukratko ocrta osnovnu tematsku okosnicu epa:

»Sih dan svetih korizmenih, počtovani u Isukarstu gospodine i kume moj dragi dom Dujme, privračajući ja pisma staroga Testamenta, namirih se na historiju one počtene i svete udovice Judite i preoholog Oloferna, koga ona ubivši, oslobodi svu zemlju israelsku jur od nadvele pogibli.«

U daljnjem tekstu, u sklopu segmenta u kojem govori o vanjskim okolnostima i razlozima nastanka epa, Marulić implicitno dovodi u vezu samorazumljivu etičku i egzemplarnu vrijednost biblijske *historije* i izbor jezika kojim je namjerava posredovati:

⁵⁸ Usp. L. Plejć, *op. cit.*, str. 141; M. Tomasović, *ibid.*

⁵⁹ Usp. L. Plejć, *op. cit.*, str. 141-143. Taj rad, koji na početku pokazuje odlike analitičke egzaktnosti, kasnije nažalost sve više prelazi u impresionističko pabirčenje i neobveznu kozeriju.

⁶⁰ »Počtovanomu u Isukarstu popu i parmanciru splickomu, gospodinu don Dujmu Balistriliću, kumu svomu, Marko Marulić, humiljeno priporučenje z dvornim poklonom milo poskita.«

Redovni, racionalni, red riječi te stilski, emotivno uvjetovana, odstupanja u dva naša najstarija latinička teksta analizirala je D. Malić. Usp. *Šibenska molitva*, »Rasprave Instituta za jezik«, knj. II, Zagreb 1973, str. 152-161; »*Red i zakon*« *zadarskih dominikanki iz 1345. godine*, »Rasprave Instituta za jezik«, knj. III, Zagreb 1977, str. 101-108. Inverzija — koja posebno ističe prvo i posljednje mjesto u rečenici — posve je samostalna hrvatska jezična osobina, ali u slučaju drugoga teksta mjestimice nije isključen latinski utjecaj.

»Tuj historiju čtući, ulize mi u pamet da ju stumačim našim jazykom, neka ju budu razumiti i oni ki nisu naučni knjige latinske aliti djačke.«

Opis sintaktičkog ustroja obaju perioda uključuje participnu rečenicu, u funkciji izražavanja vremenske okolnosti, anteponiranu glavnoj. Primjena participnih oblika kao sredstva sintaktičkog ekonomiziranja osobit je poticaj dobila humanističkom reaktualizacijom klasičnih formi, premda je uobičajena i u tekstovima što se povode za biblijskim jezičnim modelom. (Ipak, u Bibliji je znatno manje proširena od sindetski uvedenih priložnih rečenica.) To dokazuju i brojni predmarulićevski primjeri takve uporabe — neovisni o njihovoj vrsnoj ili žanrovskoj pripadnosti.⁶¹ Novi, humanistički, kršćansko-klasični sinkretizam, kojega je i Marulić bio sudionikom, značio je izravan dodir s izvorima, bez posredništva kasnijih, ideološki određenih redukcija.

U prvom periodu realizirani su i drugi raspoloživi sastojci iste sheme — antepozicija priložne oznake vremena u odnosu na predikat (u sklopu koje se kombiniraju antepozicija i postpozicija determinanata). Umetanjem apostrofe s anteponiranom apozicijom postignut je svečani ton primjeren takvoj vrsti izričaja. Kliše vrlo proširen u hrvatskoj srednjovjekovnoj prozi, tradiran Biblijom i iz nje izvedenim latinskih tekstovima, ostvaruje odnosna rečenica *koga ona ubivši*,⁶² koja sintaktičku dosljednost podređuje fabularnim prioritetima a kao popratni učinak proizvodi anakolut. Relativizator *koga* zastupa imenicu koja mu prethodi, *Holoferna*, ali se daljnji sadržaj rečenice, njezin predikat izražen glagolskim prilogom prošlim, odnosi na udaljeniji element binarne sintagme kojom su najavljeni glavni likovi epa (Judita). Time je Judita promaknuta u funkciju subjekta drugog dijela perioda te je obnovljena i njezina uloga glavnog aktanta — kao najava i preduvjet zbivanja u tekstu koji slijedi.

S manjim problemima, već i zbog drugačijega položaja i tematike, suočava autora drugi period, gdje sintagmatski poredak rečenica prati njihovo hijerarhijsko pozicioniranje (u glavnu je uvrštena objektna, njoj je podređena namjerna, a ovoj odnosna) uz jasno obilježena »vezna mjesta«.

U sljedeća četiri perioda Marulić obrazlaže svoj pjesnički postupak i iznosi koncepciju ornatusa od koje pritom polazi. Njihovo sintaktičko i sintagmatsko ustrojstvo, na planu forme izraza, mimetička je projekcija sadržaja što ga izriču:

⁶¹ Ta je tematika, uz bogat ilustrativni materijal, obrađena u dva rada: L. Zima, *Nekoje većinom sintaktičke razlike između čakavštine, kajkavštine i štokavštine*, »Djela JAZU«, knj. VII, Zagreb 1887, str. 312-339 (XVIII. *Particip.*); Đ. Škarić, *Tvorba i poraba participa (gerundija) prezenta aktiva i preterita aktiva u čakavskoj književnosti XV i XVI vijeka*, »Nastavni vjesnik« X, Zagreb 1902, str. 1-33 *passim.*, osobito str. 28-29.

⁶² Subordinacija s pomoću relativizatora zamjena je sindetske koordinacije. O tome usp. niže u tekstu i bilj. 129. Sličan ali jednostavniji primjer te konstrukcije nalazimo upravo u *Liber Iudith*, 15, 9: *Ioacim autem ... venit in Bethuliam ... ut videret Iudith. Quae cum exisset ad illum ...* (Biblijski tekst navodimo prema izdanju *Biblia sacra iuxta Vulgatam Clementinam*, prir. A. Cologna i L. Turado, Matriti 1955.) Oblik nije nepoznat klasičnim autorima, a njegovu je vitalnost u hrvatskim tekstovima mogao podržati i primjer talijanske proze u kojoj je isto tako bio kapilarno proširen.

»Da od te stvari hoteći tvomu otačastvu, obojega jazika dobro umiću, dar prikazati, odlučih naslidovati hitrost ditce one ki o mladom litu starijih svojih darijući naranče nadiju mirisnimi zelji, mažuranom, rusmarinom, rutom; umitelno naprave dar svoj, da zloćudo loveći povekše uzdarje.«

U prvom periodu glavna rečenica ponovo je postponirana participno izraženim zavisnima, koje priopćuju popratne — točnije: prethodne — okolnosti: glagolski prilog sadašnji *hoteći* funkcionalno je ekvivalentan uzročnoj rečenici, drugi istovrsni oblik, *umići*, zamjenjuje odnosnu. U nastavku perioda u glavnu je uvrštena, dvostrukim emfatičkim antecedentom (*dice one*) najavljena, odnosna rečenica, koja četveročlanom *enumeratio* artikuliranom metaforom voća izlaže prvu fazu Marulićeva retoričkoga programa. Popratne okolnosti i motivacija u daljnjem toku *metaphore continue* izražene su participnom rečenicom (*darijući ...*), umetnutom između relativa i ostaloga dijela rečenice (pritom je sintagmatski poredak pojedinih sastavnica relativne rečenice suprotan njihovoj sintaktičkoj hijerarhiji). Promjena motrišta, prijelaz s izvještavanja na izricanje stava, obilježena je asindetskom koordinacijom, stoga i jasnije označenom granicom. Time je (i sintaktički) u sklopu perioda izdvojen segment osobitoga pragmatičkog naboja. Daljnje dvije rečenice ponavljaju istu kombinaciju formalnoga paralelizma i konceptualnoga kontrasta (ali bez ekvivalenta etimološke figure⁶³ *dar/uzdarje*): dok treća priprema pohvalnu apostrofu sugovornika, druga, neposrednom porukom kontrastna prvoj — što je istaknuto zrcalnim rasporedom i poliptonom *zloćuda/zloćudi* — funkcionira kao pokretačko uporište autopoetičke izjave (*usilovah se rečenu historiju ...*), najavljujući je metaforičkim terminom — *kićenja* — koji je ujedno *terminus technicus* demijurškoga pjesničkoga postupka. Taj se ulomak može shvatiti kao neizravno opravdanje upotrebe ornatusa, kao obrana od optužbi koje mu pripisuju samo prolazno i površno zadovoljenje hedonističkih pobuda, lišeno moralnih učinaka. (Marulić je tu očito aludirao i na sam biblijski tekst: *quoniam omnis ista compositio non ex libidine, sed ex virtute pendeat*: (*Judith*, 10, 4), možda se i prisjećao osuda prvih kršćanskih pisaca,⁶⁴ a trebao je opravdati — kao retoričko opće mjesto — i obradu biblijske, kršćanske teme s pomoću *otiosa verba*, sredstvima koja potječu iz profane, poganske književnosti.)⁶⁵ Svakako će nijekanje

⁶³ Izvornom latinskom retoričkom terminologijom *derivatio*. Usp. H. L a u s b e r g, *Handbuch der literarischen Rhetorik*, Muenchen 1960, str. 328-329.

⁶⁴ Za razloge te osude v. ulomak iz *Confessiones* sv. A u g u s t i n a, citiran u bilj. 52 ovog rada i C. M o h r m a n n, *op. cit.* 1961, I., *passim*. U različitim glagoljskim i latiničkim zbornicima (npr. u *Codice Dalmatico-Laurenziano* ili *Firentinskom zborniku iz XV. stoljeća* te u tiskanom glagoljskom senjskom izdanju tzv. *Transita svetog Jeronima iz 1508.*) zabilježen je svečev životopis što sadrži epizodu sna u kojem se, optužen da nije »Christianus« nego »Ciceronianus«, odriče toga autora. Usp. V. Š t e f a n i ć, *Glagoljski Transit svetog Jeronima u starijem prijevodu*, »Radovi Staroslavenskog instituta«, knj. 5, Zagreb 1964, str. 99-107, C. V e r d i a n i, *O Marulićevu autorstvu Firentinskog zbornika*, (prev. R. V i d o v i ć i H. M o r o v i ć), Split 1973, str. 151-154.

⁶⁵ U smislu moralnog odmaka od tradicionalne retorike treba shvatiti odricanje od Apolona, muza (I, 13-16) i »poetskih tašćin« (IV, 137-138) u *Juditi* i slične izjave u *Davidijadi* (VII, 1-8; X, 8-13; XIV, 417-424).

zloćudnih pobuda djelovati uvjerljivije ako je izraženo ritualnom, retorički prepoznatljivom formom. Stoga je triput ponovljen kontrapunkt paralelizma i antiteze (u prvom periodu uz članke etimološke figure koji označuju granicu kolona), kakav nam je kao sredstvo *persuasio* poznat i iz *Naslidovan'ja*. Biljeg tog oblikovnog načina nosi i sljedeći odsječak, izgrađen s pomoću dviju dvočlanih, na načelu hijazma i paralelizma, organiziranih rečenica (*Ja ... ; jer ...* po uzoru na biblijsko stilističkoreprizno *et*) te daljnje slobodnije formirane binarne spojeve — eksplicitan primjer *captatio benevolentiae*, kojem je, bez obzira na ceremonijalne formulacije, primarni cilj isti kao i prethodnom pasusu:

»Ja put zloćudi njih ne perim, da samo onogaj hitra kićenja; jer inoga uzdarja od vas ne išćem nego ko sam vele od pri našao: ljubav pravu i svaršenu u Isukarstu ku mi stanovito nosite veće nere sam dostojan, da koliko se pristoji pitomščini vašoj ka svakomu prikloniti i prijaznivi.«

U sljedećem ulomku izražavanje popratnih okolnosti ponovo pripada participnoj rečenici. U subordiniranoj, korelativno uvedenoj, načinskoj pobliže su označeni — metaforom što je razrađuje četveročlana, hijastički ustrojena *enumeratio*⁶⁶ — sastojci i sredstva kićenja.⁶⁷ Slijedi namjerna rečenica, ishodište dviju daljnjih razina subordinacije (objektna i u nju uvrštena odnosna), koju prati promjena aktanta i točke gledišta. Veza s glavnom rečenicom (uz odgovarajući namjerni veznik) ostvarena je i vezničkim sklopom *a to* kao posredničkim elementom, koji svojim emfatičkim nabojem obilježava mjesto konceptualne »premodulacije« i priprema antitetički sadržaj u nastavku teksta. I u sljedećem odsječku sintaksa ponovo bilježi promjene do kojih dolazi na razini forme sadržaja: prijelaz na izjavno-apodiktični diskurs i izravnu *persuasio* obilježen je dvjema jednostavno proširenim rečenicama (koordinacijom: *Zaisto je ...*, odnosno subordinacijom: *Kada je ...*) i »konciznom« zavisno složenom (*Prominila je ...*),⁶⁸ jednostavnije građenim ulomkom koji tvori protutežu prethodnom, gustom sintaktičkom bloku:

»Tu poni hitrost (kako dim) naslidujući, usilovah se rečenu historiju tako napraviti kako bude nikimi izvanjskimi urehami i uglajen'jem i ulizanjem i razlicih masti čirsan'jem obnajena; a to da ne rečete da vam poklanjam onu je žita rukovet koju u vaših knjigah bolju nahodite.⁶⁹

⁶⁶ Prvi i četvrti član *enumeratio* sastoje se od imenice i pripadnog atributa, drugi i treći samo od imenice.

⁶⁷ Odgonetanjem formalno-retoričkih realija na koje se odnose Marulićeve metafore najdetaljnije se bavio P. S k o k. Usp. *op. cit.*, str. 181-182. Na »rečenični poredak i logičku povezanost« upućuje prema njemu naziv »uglajenje«. (*Ibid.*)

⁶⁸ Prva se sastoji od dviju koordinacijom povezanih surečenica, druga od glavne i zavisne, treća sadrži dvije međusobno progresivno subordinirane surečenice, pri čemu su iz prve uklonjeni zalihosni dijelovi.

⁶⁹ Objašnjenje po kojem metafora *žito* znači »gola fabula« a *cvitje* »naknadno dodani ukrasi«, daje J. V o n č i n a. Usp. *Marulićeve »začinjavci«*, u knjizi *Jezično-povijesne rasprave*, Zagreb 1979, str. 100. Ne bismo se složili s autorom da izraz *bolju nahodite* »znači

Zaisto je onaje rukovet, da mnogim cvitje/m/ obkićena. Kada ju dobro razgledate, reći ćete:

Prominila je lice kakono voćina stabla premaliti kada najveće veselo cvasti budu:«

Uobičajenu formu Marulićevih »funkcionalnih« iskaza, kojoj je osnovni oblikovni uzorak binarni paralelizam, očituje sljedeći ulomak, poetički najeksplicitniji i najutemeljeniji — i zbog pozivanja na autoritarne uzore.

Na prvom mjestu dolazi glavna rečenica — izostavljena su rečenična premještanja, a vješto sklapanje velikog broja surečenica u razgranati i hijerarhijski višestruko diferencirani period do osme razine subordinacije slijedi postupnost i logičnu povezanost argumenata. (I poredak unutarrečeničnih sastavnica ostvaruje »prirodni«, progresivni red.)

Obavijesnu adekvatnost ostvaruje kao primarnu i prvi binarni sklop gastro-nomske poredbe, a tek je u drugoj imeničkoj iteraciji *saprana/paprana* — koja se temeljem sinestetičke veze supstituirala tehničkoj, retoričkoj (leksikaliziranoj) metafori, *colores rhetorici* — s pomoću homofonije (iz koje je isključen samo prvi suglasnik) i sinonimije (u odnosu na semantički neposredno nadređeni termin »začini«), odnosno homeoteleutona i paronomazije, istaknut njezin artificijelni karakter. U ulomku se pet puta pojavljuje koordinacijom jasno obilježena binarna shema — na razini rečenice i skupa — kao sredstvo vertikalne kohezije teksta. U to ulaze paralelistički ustrojene i sastavno koordinirane priložne oznake, kojima Marulić eksplicitno imenuje svoje uzore i autoritete (*po običaju ... i jošće po zakonu ...*), zatim objektna rečenica (uvrštena u odnosu) i suprotnim veznikom koordinirana rečenica (kojoj slijedi namjerna: *kom ni zadovoljno počitati ... da mnoge načine obkladaju ...*) te na isti način koordinirani predikati dviju suprotnih odnosnih rečenica⁷⁰ (*ne klade listo varene ... da k tomu pridaje ...*), od kojih je svaka istodobno amplificirana dvočlanim imenskim skupom, rastavnim te sastavnim (*varene ali pečene jistvine ... saprana i paprana ...*):

»Evo bo historiju tuj svedoh u versih po običaju naših začinjavac i jošće po zakonu onih starih poet, kom ni zadovoljno počitati kako je dilo pošlo, da mnoge načine obkladaju, neka je vičnije onim ki budu čtiti, naslidujući umitelnu sredbu raskošna kuhača ki na gospockoj tarpezi ne klade listo varene ali pečene jistvine, da k tomu pridaje

Marulićevu skromnost u pogledu vlastitih mogućnosti prevođenja proze prozom s latinskog na hrvatski jezik« (*ibid.*). Marulić je, po nama, prije aludirao na činjenicu da je prozna verzija *Knjige o Juditi* u hrvatskoglagoljskim brevijarima »bolja« (usp. *ibid.*, str. 101), tj. bliža arhetipu zbog obrednog i molitvenog konteksta kojeg je dio, odnosno zbog posvećenog karaktera knjiga u kojima je zabilježena. Nemetaforički svoj je postupak Marulić izložio u posveti Domenicu Grimaniju uz spjev *Davidias*: »Aggressus sum itaque rem plane ... Davidis regis gesta versibus expressis historiam secutus, quam in sacris proditam codicibus veram esse non ambigo eam poeticis numeris pierioque lepore exornare conatus sum.« M. Marulić, *Davidias*, prir. J. Badačić, Zagreb 1954, str. 43.

⁷⁰ Iz druge je uklonjen zalihosni relativizator.

saprana i paprana i inih tacih stvari da slaje bude onim ki su prišli blagovati.«

Daljnji period koji opet izravno apostrofira primatelja funkcionira kao protuteža prethodnomu manje složenom sintaktičkom formom,⁷¹ koja zbog umetanja dopusne rečenice iza kvantitativnoga konektora⁷² i tome posljedične bireferencijalnosti predikata glavne rečenice uključuje anakolut između glavne i subordinirane objektne, uz »obveznu« binarnu formulu. Pri izravnom oslovljavanju primatelja autor ponovo premeće poredak uzajamno logički i funkcionalno povezanih elemenata. Uz glavnu, i anteponiranu dopusnu, prisutne su, progresivnim redom uvrštene, objektna te relativna rečenica:

»Ništar manje, da prem dar moj ni tolika dostojanstva, uzdan sam u vašu dobrotu da ćete ga ljubeznivo prijati cića priproste pitomščine i sartčene prijazni ka je od davna meju nami.«

I napokon, na scenu stupa Marulićevo remek-djelo, sama *Judita*. Posebnom pomnjom sastavljen je njezin opis, koji se temelji na metaforičkom poistovjećivanju Judite kao (povijesnog) lika i Marulićeva umjetničkog djela. Procijep u njihovoj identifikaciji otvaraju retrospektivna vremenska rečenica te negirana uzročna i načinska rečenica, koje načas svaku od *Judita* vraćaju pripadnoj ontološkoj ravni. To izoštruje percepciju nastavka metaforičke preoblake i odgovarajućih amplifikatornih postupaka, odnosno nizova atributa, kao »urehi« od autora posuđenoj da bi dostojno opisao odlike svoga književnog djela (pri čemu označitelj ponovo preuzima ulogu mimetičkog analogona priopćenog). Osobita je odlika ovoga pasusa složeno i kontrolirano horizontalno širenje ostvareno variranjem sastojaka *enumeratio* i korelativnim ustrojstvom pojedinih hipotaktičkih odsječaka, koje prate učinci konsonance, paralelizma i homoeoteleutona — kontrapunktirano vještim, tečnim, »vertikalnim« ulančavanjem (uz dva mjesta uvrštavanja) i hijerarhijskom proliferacijom rečeničnih članaka sve do sedme razine subordinacije. Horizontalnoj ravni pripadaju peteročlana (dijelom sinonimska) pohvalna *enumeratio* (uvrštena kao objekt druge koordinirane participne rečenice: *lipote, krasosti ...*), binarna komparativna struktura (u subordiniranoj relativnoj: *vele plemenitije i gizdavije ...*), tročlana *enumeratio* (u relativnoj, podređenoj načinskoj: *svilom, zlatom i biserom*⁷³ ..., vrijednosnim predznakom antitetična u odnosu na peteročlani niz participne rečenice) — u posljednja dva primjera uz istovjetnost dočetak. Ovamo ulaze i korelativni parovi *ne ... nego* (premda je u toj skupini binarna shema sumarnije naznačena), *vas ... njega*, što se nastavlja u formi predikatne korelacije *prihini/pokripi* (jednak broj slogova prati djelomična samoglasnička i suglasnička podudarnost).

⁷¹ Uz glavnu, prisutne su progresivnim redom uvrštene objektna i relativna rečenica (te premetnuta objektna).

⁷² Za termin usp. J. S i l i ć, *op. cit.* str. 110.

⁷³ Vončina tu vidi aluziju na naše »pisnivce«, jer su nabrojani uresi »gospođa« što su ih oni proslavljali. Usp. *op. cit.*, str. 96.

Svečanoj intonaciji ovog ulomka, koji počinje apostrofiranjem sugovorniku, odgovara inverzija atributa u odnosu na subjekt (Judita) te postpozicija subjekta predikatu. U vertikalnom smjeru, glavnoj rečenici podređena je načinska (svedena na suprotni veznik nakon ukidanja zalihosnih dijelova) u koju je umetnuta vremenska rečenica. Na drugom mjestu uvrštena je namjerna, slijedi još jedna, pridružena veznikom *i*, nadređena načinskoj. Njoj je pak jukstaponiran segment od dviju međusobno koordiniranih (načinskih) rečenica, izraženih glagolskim prilogom sadašnjim — *ponesši i postavivši* — čiji se objekt sastoji od peteročlane *enumeratio*, antecedenta relativne (u kojoj dvočlana komparativna struktura, izražena priložnom oznakom načina, ponavlja binarni nacr predikata prethodne participne rečenice — *plemenitije ... gizdavije, ponesši i postavivši* te u odnosu na nju udaljenijega korelativnog načinskoga bloka: *prihini ... pokripi*). Relativnoj je opet podređena načinska (što sadrži već spomenutu tročlanu *enumeratio*, antitetičnu u odnosu na peteročlani niz participne rečenice). Slijedi predah, označen suprotnim veznikom, te participna (uzročna) rečenica u koju je uvrštena objektna, nadređena načinskoj. Formalnu složenost ovog ulomka prati izrazita »narativna« statičnost, što mu daje obilježje samoproliferirajuće naprave: članovi *enumeratio* potpuni su ili parcijalni sinonimi, polovica zavisnih rečenica sastoji se od načinskih:

»Eto k vami gre Judita gospoja ma visoko počtovana, more biti ne s manjom urehom nego kada se ukaza Olofernu, ne da vas kako i njega tim prihini, da prije pokripi u uzdaržan'ju svete čistoće, prid oči vaše ponesši i postavivši sve lipote, krasosti, kriposti, dike i slave svoje, kimi se je urešila vele plemenitije i gizdavije nego keno se reše svilom, zlatom i biserom; a znajući da će moći tako počteno pribivati pod strihom vašom kako je nigda pribivala u Betuliji pod svojom.«

Enumeratio kao dominantno sredstvo ukrašavanja i ritmičke artikulacije rečenice u formalno-tehničkom smislu vezuje prethodni odsječak s postupnim smanjenjem intelektualne tenzije, sa silaznom putanjom Marulićeva obrazlaganja i završnim »uputama« Dujmu Balistriliću; uz druge sintaktičko-retoričke sastavnice daljnijega teksta, hipotaktički jednostavnijeg od prethodnoga — gdje je opet glavni aktant don Dujam, u posljednja dva perioda i izravno apostrofirani — još jednom potvrđuje Marulićevu kompozicijsku vještinu i smisao za ritmičke efekte

Prva rečenica, koja završava tročlanom *enumeratio*, ostvaruje pet razina subordinacije⁷⁴ uz jedan primjer jukstapozicije i anakolut na mjestu dodira anteponirane vremenske i glavne rečenice (uslijed nekoreferencijalnosti njihovih subjekata):

»Kada se budete s njom pitomo razgovarati, daržu da ju ćete pohvaliti ne manje ner veli pop Eliakim ki od Jerosolime dojde sa svimi leviti u Betuliju vidit ju, čuvši srca sminost, dila hrabrost i čudnovatu svetinju života nje.«

⁷⁴ U glavnu je uvrštena objektna, nadređena »reduciranoj« (bezglagolskoj) načinskoj, u nju je pak uvrštena relativna, nadređena namjernoj, kojoj slijedi jukstaponirana implicitna uzročna rečenica s tročlanom *enumeratio*.

U drugoj, koja se sastoji od glavne i dometnute načinske rečenice, jednostavna sintaktička struktura kompenzirana je sedmeročlanim nizom različito strukturiranih jedinica, unutar kojeg se na temelju gramatičkih karakteristika mogu izdvojiti tri binarne strukture u glavnoj rečenici (drugi član je proširen još dvama atributima) i dvije u zavisnoj, načinskoj:

»S toga joj da hvale izvarsne, časti dostojne, uzvišenje visoko i poljubljen'je čisto, duhovno, pobožno, nijednom trohom nedostojna poželin'ja ockvarnjeno, kako se svetim pristoji i slugam božjim podoba.«

Isti modul određuje oblik izravne apostrofe sugovornika, konkretizirajući se prepoznatljivim binarnim oblikom u glavnoj rečenici prvoga perioda i u početnoj, nezavisno složenoj, drugoga:

»I vi poni dvorno ju primite, dobrovoljno nastanite, i ku vazda hvalite dilom, tu hvalite i ustmi jer je naučna hvaljena biti, navlastito od svetoga reda vašega popovskoga.

Nju primite, a meni zapovite: zapovidem vašim služba ma vazda je pripravna da izvarši ča budete veliti, koliko joj bude uzmožno.«

Istodobno se *enumeratio* u citiranim pasusima tematski i leksički vraća svom eklezijastičko-doktrinarnom ishodištu i okruženju, u sklopu kojeg je primjenjivana i u drugim Marulićevim tekstovima: u izvornima kao što su *Evangelistarium*, *De humilitate*, *Quinquaginta parabole* ili potaknuta izvornikom kao u *Naslidovan'ju*.⁷⁵

Opće je mjesto novijih osvrta na poslanicu Dujmu Balistriliću, pogotovo kada je riječ o središnjem, autopoetičkom dijelu, upućivanje na Curtiusovo poglavlje »Metafore jela« (u evropskoj srednjovjekovnoj književnosti).⁷⁶ Među obilnim ilustrativnim materijalom što ga navodi autor na Marulića nas izravno podsjeća samo jedan primjer. »Izvanredno rijetka sredstva za uživanje« što ih Siegebert nabraja u svom spjevu *Passio Thebeorum*: »klinčić i bertram... i papar i laser i obilniji k tome laver«.⁷⁷ Siegebertovo djelo predstavnik je »leksikalne« poezije ili »versificirane leksikografije«, gdje se stihovi pišu »kako bi se mogle navoditi rijetke, kod glosografa zabilježene, riječi«;⁷⁸ gradeći binomij *saprana i paprana*, Marulić nije računao na efekt nepoznatih, egzotičnih riječi, ali je poznatim riječima možda dao manje uobičajen oblik.⁷⁹ Curtius ističe da je Biblija, koja je glavni izvor

⁷⁵ Sve tri rečenice (uz stilski markiranu pospoziciju u prvoj i anakolutu u posljednjoj) obnavljaju sintaktički modul *Naslidovan'ja*: umjerenu hipotaksu i progresivni poredak sastavnica.

⁷⁶ Usp. E. R. C u r t i u s, *Latinska književnost i evropsko srednjovjekovlje* (prev. S. M a r k u š i T. L a d a n), Zagreb 1971, str. 143-145.

⁷⁷ *Ibid.*, str. 144.

⁷⁸ *Ibid.*, str. 145.

⁷⁹ U Mikaljinu rječniku zabilježeni su *safaran*, *čafaran* i *papar*, u Della Bellinu *čafran* i *papran*. Usp. J. V o n č i n a, *op. cit.*, str. 102, bilj. 118. Za *safran* i *papran* AR (= *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I-XXIII, JAZU, Zagreb 1880.-1976.) XIV, str. 632 i IX, str. 630, navodi samo primjer iz Marulićeve *Judite*.

»metaforike jestvina«, bogato inspirirala figurativni govor Danteova *Convivija*.⁸⁰ Upravo je ova posljednja riječ upotrijebljena u poredbi koja se odnosi na načela i proces oblikovanja teksta — u sklopu razmatranja o prikladnosti i primjeni postupka *breviatio* — što u *Prooemiumu* Druge knjige o Makabejcima tvori dio autopoetičkog ulomka koji je Maruliću mogao pružiti poticaj i kao tip iskaza — autorska analiza književnooblikovnog postupka, koju, dakle, autorizira sama Biblija — i referiranjem na *ornatus* — gdje je riječ *pingere* mogla nadahnuti njegovo *različih masti čirsan'je(m)* — i isticanjem važnosti recepcijskog odobravanja (koje je navedeno kao cilj i u dijelu koji prethodi pasusu što ćemo ga citirati) — »curavimus volentibus quidem legere, ut esset animi oblectatio« (2 *Mach* 2, 26):⁸¹ »Et nobis quidem ipsis, qui hoc opus breviandi causa suscepimus, non facilem laborem, immo vero negotium plenum vigilarum et sudoris assumpsimus. Sicut hi qui praeparant convivium, et quaerunt aliorum voluntati parere propter multorum gratiam, libenter laborem sustinemus. (Veritatem quidem de singulis auctoribus concedentes, ipsi autem secundum datam formam brevitati studentes.) Sicut enim novae domus architecto de universa structura curandum est: ei vero, qui pingere curat, quae apta sunt ad ornatum, exquirenda sunt: ita aestimandum est et in nobis.« (2 *Mach* 2, 27-33)

Usporedba poslanice Dujmu Balistriliću s posvetama što uvode Marulićeva latinska djela, u prozi — *De institutione bene vivendi per exempla sanctorum, De humilitate et gloria Christi, Evangelistarium, Quinquaginta parabola, De Veteris instrumenti viris illustribus commentarium, Dialogus de Hercule a christicolis superato, In epigrammata priscorum commentarius* — i stihu — *Davidias*,⁸² očituje niz paralela s njezinim razvedenim, skladno oblikovanim periodima, kojima je autor dokazao sposobnost da hrvatski jezik prilagodi modelu do tada neiskušane oblikovne tenzije i zahtjevnosti.

Primat u stvari pripada *Naslidovan'ju*: neki od primjera što smo ih naveli i nekoliko drugih pasusa iz toga teksta pokazuju da Marulić u *Juditi* nije prvi i jedini put, služeći se hrvatskim jezikom, oblikovao periode složene i skladne strukture i da je *Naslidovan'je*, makar ograničenim opsegom, s obzirom na zastupljenost hipotaktički organiziranog diskursa, poslužilo kao priprema za *Juditu*, omogućilo Maruliću da se okuša — na temelju predložka kojem se trebao pokazati doraslim — u oblikovanju složenih rečeničnih sklopova, koji će u djelu napisanom godinu dana poslije postati osnovom za donošenje suda o formalnoj vrsnoći i visokoj vrijednosti njegove hrvatske proze. Marulićeve latinske poslanice znanstvenici bez dvoumljenja, ali i bez upuštanja u poblizu analizu,⁸³ etiketiraju kao primjer humanističke, ciceronske proze: posveta Dujmu Balistriliću bila bi dakle hrvatski

⁸⁰ Usp. *op. cit.*, str. 145.

⁸¹ Za puni navod v. bilj. 91.

⁸² Spomenuti tekstovi objavljeni su u sklopu izdanja Marulićevih *Sabranih djela*.

⁸³ Usp. o tome B. G l a v i č i ć, *op. cit.* 1975, str. 123-124. Posebno se Marulićevim latinskim poslanicama bavi Z. B o j o v i ć u članku *Marulićeve posvete*, usp. »Dani Hvarskog kazališta, XV: Marko Marulić«, Split 1989, str. 34-46.

primjer istoga proznog sloga. Istodobno, složene periode, slične onima u poslanici, Marulić ostvaruje i oponašanjem *De imitatione*, koja je primjerak srednjovjekovne latinštine što se u načelu ravna prema drugačijem modulu nego klasična latinska proza. Uz spomenute primjere hipotakse, Marulić je posve blizak tom tekstu u nizu antitetički oblikovanih, sintaktički jednostavnijih rečenica (u latinskim posvetama), a osobito primjenom pozicijskog ornatusa — raznih oblika »povratnih figura« — u ceremonijalnim i/ili porukom osobito značajnim pasusima (i u latinskim tekstovima i u hrvatskome tekstu). U segmentu složenijih oblika sintaktičke organizacije, poslanica Dujmu Balistriliću, odnosno Marulićeve latinske poslanice, susreću se s korpusom hrvatske proze koji je isto tako ideološki distanciran od »poganskih«, odnosno klasičnih autora. Kao primjer navest ćemo nekoliko ulomaka iz Bernardinova *Lekcionara*:

»Bože, *ki* ne osujenje človičasko, da pokajanje od grihof svojih želiš, slabost naroda človičaskoga dobrotivo pozri i *ovi lug*, *ki* cića uzroka od prikazanja, poniženja i dostojanja prošćenja na glave naše jesmo odlučili postaviti, dostojaj se blaťgosloviti za milosrdje tvoje, da *mi*, *ki* se poznajemo, da smo *lug* i da ćemo se obratiti u prah, zacića našega sagrišenja, dostojajmo se dosegnuti prošćenje fsih grihova i plaće one, ke su milosrdno obitovane *onim*, *ki* se pokaju.« (12b)

»Fsemogi vični bože, *ki* gospodina našega Isukrsta na blagdan od presnih na puliću tovarice siditi *si* učinio i narod ljudski svite svoje i kitje od drivja po putu sterati i Ossana na slavu negovu *nih* naučil jesi vapiti, podaj, molimo te, da i *mi* *nih* budemo bezgrišno naslidovati i *nih* plaću da moremo prijati per eundem Kristum ... « (102a)

»I počine svrhu nega duh gospodiń, duh mudrosti i razuma, duh od svita i jakosti, duh umitelstva i milošće i napunit ga duha straha gospodińa; ne će suditi po vidinju očiju, ni će karati po slišanju od ušiju, da suditi će u prafdi ubozih i karati će po pravdi za krotkih na zemlji, i poraziti će zemlju prutom ust svojih i duhom usan svojih pogubit hudobnoga.« (*Iz* 11, 1-5), (3b)

»Pridragi, skazala se jest milost boga i spasiteļa našega fsm ljudem učeći nas, da odvrgši zlobu i svitovna poželinja trizmeno i milosrdno i pravedno budemo živiti na sem svitu, čekajući blaženo ufanje i prišastje slave velikoga boga i spasiteļa našega Isukrsta, *ki* je dal samoga sebe za nas, da nas odkupi oda fsake hudobe i da očisti sebi *puk* prijatni, *ki* nasliduje dobra dila.« (*Tit* 2, 11-15), (5a)⁸⁴

U molitvenim dijelovima lekcionara proširena je i dograđena rečenična shema koja se, u nešto jednostavnijoj formi, ali popraćena rekurzivnim tekstotvornim oblicima, javlja kao izravna preslika biblijskog modela. Primjeri koje smo naveli među rijetkima su gdje povećanje broja surečenica unutar perioda i stanovito

⁸⁴ *Lekcionarij Bernardina Splićanina po prvom izdanju od god. 1495.*, (prir. T. Maretić), »Djela JAZU«, knj. V, Zagreb 1885, pretisak, prir. J. Bratulić, Split 1995.

hijerarhijsko diferenciranje ne dovodi do zastoja njegove protočnosti. Stanovite »neskladnosti« koje se javljaju u većini složenijih pasusa⁸⁵ Bernardinova *Lekcionara* govore bi u prilog pretpostavci da su se humanistički duktus i ciceronski slog ostvarivali upravo propuštanjem na biblijskom izrazu utemeljenih shema kroz filter klasicističkih obrazaca; to je dovodilo do njihova sintaktičkoga pročišćavanja i izgladivanja, što su bili sposobni ostvariti samo odgovarajuće obrazovani autori.

Povremena bliskost srednjovjekovnog latiniteta učenog redovnika Tome Kempisa simetričnoj razvedenosti ciceronske forme odraz je sinkretizma, odnosno genetskoga dvojstva srednjovjekovne proze, koja na biblijsku potku ucjepljuje oblike svojstvene proznom izrazu crkvenih otaca, što se oblikovao i na temeljima klasične latinske tradicije, koju će u njezinu izvornu obliku i vrijednosti reaktualizirati upravo Marulićevo doba.

Parataksnu rečeničnu strukturu i njome postignutu »veliku živost prikazivanja« kao obilježje proznog sažetka *Judite* prvi je uočio Petar Skok,⁸⁶ a »prikaz sadržaja po pjevanjima«: »Ča se u kom libru uzdarži« B. Lučin ističe kao »izrazit primjer« primjene »pripovjedne tehnike« i »figure *percursorio*« koja izmjenjuje »kratke parataksne, asindetski nanizane rečenice s uporabom participne hipotakse«.⁸⁷ Spomenuta figura jedan je od modaliteta realizacije stilskoga ideala *brevitas* što ga afirmiraju rimski autori (npr. retori i povjesničari kao Ciceron i Salustije),⁸⁸ koje i srednjovjekovlje i humanizam potvrđuju kao stilske i historiografske uzore.⁸⁹ U antičkoj retoričkoj kodifikaciji i jezičnoj praksi autora koji je primjenjuju, *brevitas* obuhvaća i neke podvrste vezničke hipotakse, oblikujući rečenične sklopove kojih je složenost analogna hijerarhijskom ustroju biblijske sintakse.⁹⁰ Upravo Biblija na nekoliko mjesta izričito afirmira načelo *brevitas*,⁹¹ što će sankcionirati

⁸⁵ Usp. niže, str. 319.

⁸⁶ Usp. *op. cit.*, str. 180.

⁸⁷ *Op. cit.*, str. 53.

⁸⁸ Sam termin u retoriku uvodi Ciceron, koji ga oprimjeruje Cezarovim *De bello gallico*. O tome te antičkom teoretiziranju i primjeni tog načela, usp. E. R. Curtius, *op. cit.*, poglavlje XIII, *Sažetost kao ideal stila*, str. 490-496.

⁸⁹ Za prikaz tog aspekta ponovo upućujemo na Curtiusa, *op. cit.*, str. 269-278 (poglavlje XIV: *Klasika*, potpoglavlja: *Srednjovjekovni kanon* i *Moderna tvorba kanona*). Podaci o prevođenju Cicerona te latinskih povjesničara u srednjovjekovnoj Francuskoj i Italiji mogu se naći u knjizi C. Segre, *Lingua, stile e società*, Milano 1963, poglavlja *La »Rettorica« di Brunetto Latini*, str. 176-226 i *Jean de Meun e Bono Giamboni traduttori di Vegezio (Saggio sui volgarizzamenti in Francia e in Italia)*, str. 271-281-300. Vrlo detaljno o načelu *brevitas* raspravljaju srednjovjekovne retorike, premda vrijednost toga termina nije nipošto jednoznačna. Usp. E. R. Curtius, *op. cit.*, str. 490-496.

⁹⁰ Izuzmu li se stilističkoreprizni konektori *et* i *enim*, koji su specifična odlika biblijske sintakse pod utjecajem govornog stila i odraz njezine veze s govornim jezikom.

⁹¹ Najopsežnije i najobrazložnije pragmatičnim razlozima u proemiju *Liber II Machabeorum*, gdje je cilj skraćivanja pet knjiga o Jazonu Cirenejskom na jednu ovako prezentiran: »Considerantes enim multitudinem librorum, et difficultatem volentibus aggredi narrations historiarum propter multitudinem rerum, curavimus volentibus quidem legere,

njegovu primjenu u bogatoj didaktičkoj srednjovjekovnoj (latinskoj i neolatinskoj) produkciji koja se posredstvom zbirke *exempla*⁹² s povijesnom tematikom dotiče »istorije govoren'ja«. U tom krugu ponovo se susreću antičko naslijeđe, predstavljeno zbirkom Valerija Maksima, koja uspostavlja paradigmu *exempluma* kao žanra, i praksa koja nosi pečat suvremene ideološke ortodoksije. Na konkretnom planu sintaktičke realizacije to znači da će uz krajnje ekonomizirajuće oblike kao što su jukstapozicija i participna hipotaksa biti zastupljena i jednostavna veznička subordinacija, pretežno prve i druge razine, a od vrsta zavisnih rečenica⁹³ najčešće odnosne, uzročne i vremenske (kao osnovna sredstva narativne ekspanzije). Pritom su i razine subordinacije i vrste zavisnih rečenica strogo podređene priopćajnim potrebama.

U oba Marulićeva narativna sažetka dominiraju sintaktički oblici karakteristični za tehniku *percursio*, uz povremenu uporabu vezničke koordinacije te hipotakse, koja većinom ne premašuje prvu hijerarhijsku razinu.

»ISTORIJA SVA NA KRATKO KA SE UZDARŽI U OVIH KNJIGAH

Nabukodonosor, kralj od Babilonije i od Asirije, daržeći tad grad Ninive, pobi Arfaksata, kralja od Medi, kon rike Eufrata. Posla k mejašnjikom svojim da se podlože njemu: podložiti se ne htiše.

Odpravi s vojskom svoga vojvodu Oloferna ki, kuda projde, sve obuja. Pride napokon u zemlju israelsku. Bi velik strah po svoj zemlji. U Jerosolim činiše mnoga ponižen'ja i posvetilišća, bogu se priporučujući. On podstupi Betuliju, odvrati vodu ka u grad teciše, zdence pridgradske čini čuvati. Akiora, vojvodu svoga od Amoniti, jer reče da neće moći Židove svojevati ako ne budu zgrišiti bogu svomu, vezana čini popeljati i pridati Betuljanom, obitujući se zajedno s njimi ga zgubiti. Nesta vode u gradu, htihu se pridati. Ozija, knez od grada, moli jih da bi još čekali pet dan pomoći božje. Judita, udovica sveta i plemenita, kara jih da bihu bogu roke postavili. Sama onuj noć moli se bogu, ureši se, pojde s rabom svojom Abrom ka Olofernu i nakon četvartoga dne, kad on pijan zaspao, odkla mu glavu nožem njegovim, stavi ju na grad: vojske se pristrašiše, grajane ih tiraše, biše, odriše, bogati se vratiše. To videći Akior, prija viru njih i pribiva s njimi u Betuliju. Od Jerosolime dojde veli pop Eliakim sa svima popi Juditu viditi: boga slaviše, nju hvališe. Ona svojimi pojde u Jerosolim. Pokloniše se u tempal, dare prikazaše, i tuj se tri misece veselivši, domom se varnuše. Judita posli parvoga muža Manasesa drugoga ne

ut esset animi oblectatio: studiosis vero, ut facilius possint memoriae commendare: omnibus autem legentibus utilitas conferatur.« 2 Mach 2, 25-26.

⁹² Za osnovne podatke o oblicima, izvorima i evropskoj srednjovjekovnoj praksi upotrebe primjerne figure usp. poglavlje II: *L'exemplum neolatino*, u knjizi M. Dardano, *La prosa del Duecento*, Roma 1969, str. 17-37.

⁹³ Pojam i realizacija *brevitas* nisu naravno ograničeni na sintaktičku razinu teksta, o kojoj s obzirom na temu ovoga rada jedino i raspravljamo.

poja. Živi sto i pet lit, leže u grob muža svoga. Sedam dan je puk sitova. Za nje života ne oćutiše nevolje rati nike. Dan dobitja nje svako godišće bi baržen i ćtovan od svega puka israelskoga, dokle tarpiše u stanju svomu. Na svem vazda bogu hvala. Amen.«

U naslovu prozne najave sadržaja epa, Marulić je pružio ključ za odćitavanje svoga književno-oblikovnoga postupka: istorija sva na kratko, parafrazirajući i primjenjujući odgovarajuće biblijske upute:

»Etenim intellectum colligere, et ordinare sermonem, et curiosius partes singulas quasque disquirere, historiae congruit auctori: brevitatem vero dictionis sectari, et executiones rerum vitare, brevianti concedendum est.

Hinc ergo narrationem incipiemus: de praefatione tantum dixisse sufficiat. Stultum etenim est ante historiam effluere, in ipsa autem historia succingi.« (2 *Mach* 2, 31-33)

Sintaktićki »aparata« primjeren tako proklamiranom načelu jest jukstapozicija jednostavnih rećenica, binarno ili enumerativno oblikovana, uz krajnje racionalnu primjenu koordinacije i (sindetske) hipotakse. Jukstapozicija je najupornije realizirana u periodu koji oznaćuje vrhunac zbivanja i obrat u odnosu na prethodnu narativnu situaciju (»Sama onuj noć moli se bogu ... «). Nakon progresije glavne radnje, jasno oznaćene u svim njezinim fazama (uz ostalo i s pomoću podređene vremenske rećenice), slijedi, bez ikakva formalna »predaha«, isto tako postupno artikulirani antiklimaks: poćetak silazne putanje izražen je veznićki neoznaćenim prijelazom na novu rećenicu, koji uključuje i promjenu aktanta (»stavi ju na grad, vojska se pristraši«), a nastavlja se supostavljanjem još jedne autosemantićke rećenice, opet s drugim aktantom (»grajane ih tiraše«), ćiji predikat uvodi ćetveroćlanu glagolsku *enumeratio*. (I u nekim drugim primjerima prijelaz na novu rećenicu vezan je uz promjenu aktanta.) Drugaćiji je slućaj rećenice »Nesta vode u gradu ... «, gdje s obzirom na semantićku karakteristiku /+neživu/ imenice *voda* promjena subjekta ne znaći promjenu aktanta, pa formalna jukstapozicija »prekriva« uzroćno-posljedićnu vezu (i vremensku sukcesiju).

Stilskom kodu *brevitas* pripada i odsutnost atributa (osim strogo funkcionalnoga *velik strah*). Imenićke dopune sastoje se od apozicija (u prvuj su rećenici paralelistićki raspoređene) koje ekspliciraju status pojedinih aktanata.

Kada je rijeć o hipotaksi, participne rećenice određene za izraćavanje popratnih ili motivacijskih okolnosti upotrijebljene su ćetiri puta. Istodobno su u tekstu prisutne objektne rećenice (*da se podlože, moli jih da, kara jih da* — s dvjema posljednjima autor nastavlja paralelizam zapoćet apozicijama), vremenske (*kad on pijan zaspaa, dokle tarpiše* — posljednja je dometnuta i s nadređenom ostvaruje slaganje *ad sensum*), odnosna atributivna i (njoj subordinirana i interpolirana) odnosna mjesna rećenica (*ki, kuda projde, sve obuja*), uzroćna i pogodbena (*Akiora ... jer reće ... ako ne budu ...* — u motivacijski i sintaktićki najsloženijem periodu, s tri razine subordinacije). Brojćano prevladava veznićka hipotaksa, jer Marulić dosljedno rabi asindetsku hipotaksu samo kad je subjekt zavisne rećenice

koreferencijalan sa subjektom glavne. Koordinativno povezivanje rečenica triput je upotrijebljeno za izražavanje vremenske sukcesije, a jedanput u sklopu dvočlane iteracije (*baržen i čtovan*). Pri sastavljanju ovog ulomka i izboru pojedinih rečeničnih oblika Marulić, vjeran odabranoj stilskoj normi i istodobno vođen svojim umjetničkim osjećajem, ostvario je skladan i uravnotežen raspored te ritmičku alternaciju različitih sintaktičkih mogućnosti.

Ista zbivanja kao u *Istoriji ...*, određena istim fabularnim čvorištima, podvrgnuta su daljnjem sažimanju, smanjenjem broja podataka i njihovih identifikacijskih elemenata. To uz ostalo daje rečenicu — »Koliko je zlo žartje i opitje« — nastalu stapanjem dvaju naslova iz marginalnih bilješki (V, 1431: »Govoren' je protiv zalih u žartju i pitju« i V, 1483: »Koliko zlo dohodi cića garla«), dok je u prethodno navedenom tekstu odnos bio obrnut: »On podstupi Betuliju, odvratu vodu ka u grad teciše, zdence pridgradske čini čuvati«- III, 793: »Oloferne odvratu vodu Betulijanom. Studence, ki bihu pod grado/m/, čini čuvati.« U odnosu na prethodno navedeni sažetak epa povećan je udio paratakse i participno izraženih zavisnih rečenica. (Tako su u prvoj, zavisno složenoj rečenici s dva mjesta uvrštavanja i dvije razine subordinacije, u funkciji ekvivalenta zavisnih rečenica prisutna dva participa i infinitiv.) Zbog tendencije svođenja rečeničnih sastavnica na funkcionalni minimum, tekst karakterizira velika gustoća glagolskih oblika. Vezničkom hipotaksom (zastupljenom tek trima primjerima) izraženi su popratna okolnost (... *kad jih prime*), motivacijski kontekst (... *jer istinu govori ...*) i autorski komentar (*budi da vele lipa biše*).

I ovaj je sastavak podjednako majstorski oblikovan u svakome dijelu, što autor uz ostalo postiže skladnim rasporedom i izmjenjivanjem asindetske i sindetske hipotakse.

»ČA SE U KOM LIBRU UZDARŽI

Parvo libro. Nabukodonosor dobivši Arfaksata, posla Oloferna s vojskom primati daržave, hoteći da gospoduje svim svitom.

Drugo libro. Kuda Oloferne projde s vojskom; kih poda se podbi; pride u gabu; bi strah u Jerosolim.

Pozlobiše Akiora veziri jer istinu govori od naroda jerosolimskoga.

Treto libro. Oloferne Akiora vezana zagna u Betuliju hoteći ga zajedno z grajani pogubiti kad jih prime.

Ozija zva Akiora i popove na večeru. Oloferne podsede Betuliju.

Bi u grad žaja, do pet dan se hotihu pridati. Judita jih kara.

Četvarto libro. Judita s Abrom pojde van grada; bog joj prida liposti, budi da vele lipa biše. Oloferne, vidiv ju, za njom se zamami.

Peto libro. Oloferne dvor svoj i Juditu zva na večeru; pjan zaspao.

Koliko je zlo žartje i opitje.

Judita Olofernu odkla glavu i na grad postavi. Akior se obrati na viru i pribiva u Betuliju.

Šesto libro. Betulijani izidoše s oružjem. Vojske, vidiv Oloferna ubijena, jaše bižati; oni jih tiraše i z dobitjem se varnuše

Eliakim, pop veli, s popi pride vidit Juditu.

Ona svojimi pojde u Jerosolim; u tempal se poklonivši, s veseljem se varnu. Živi lit sto i pet. Puk ju sedam dan plaka; dan dobitja čtovaše. Amen.«

Sažeci pojedinih pjevanja samo dijelom oponašaju svoj neposredni uzor, *Summarium Knjige o Juditi*, primjerak vrste iz koje su potekli prozni sažeci novovjekih (vergilijanskih) epova (te tako i *Judite* i *Davidias*).

Biblijski sažeci sastoje se od lapidarnih naznaka, pretežno izraženih u nominalnoj formi, odnosno eliptičnim, bezglagolskim rečenicama. Naracija i pripadno oblikovane rečenice vrlo su rijetke, a koordinirane i zavisno složene rečenice (sastava: glavna + participno izražena zavisna) čini se da su značajnije zastupljene tek od sumarija Knjiga o Makabejcima. Sažetak *Liber Iudith* uz pretežno nominalne rečenice: *Nabuchodonosor potentia. Sermo Achior. Eius punitio ab Holoferne. Iudith in coena Holofernis* (koje će nadahnuti marginalne bilješke), sadrži i verbalne formulacije: »Iudaei parantur ad proelium. Pergit in castra Assyriorum. Mittitur Holofernes ad nationes subiugandas« (jedini primjer zavisno složene rečenice). »Timore Assyriorum plurimi populi eorum iugo sese subiiciunt. Victrix redit in Bethuliam.« (*Liber Iudith, Summarium*). Uobličivši svoj sažetak kao narativni tekst (jednako uvodima u pojedina pjevanja *Davidijade*, koji su ipak oblikom bliži biblijskim sumarijima), poopćujući, dakle, manjinsko rješenje u tekstu arhetipu, i intervenirajući vlastitim umjetničkim osjećajem i procjenom recepcijske adekvatnosti određenog izbora, Marulić se udaljio i od formalnih rješenja koja u njemu dominiraju, ne iznevjerivši pritom njegovu osnovnu impostaciju.

Ista svojstva sintetičnosti karakteriziraju i niz ulomaka iz *Starozavjetnih ličnosti*, među njima i egzordium i završetak priče o Juditi:

» ... venit tandem in terram Gabaa, oppida in deditioem accepit. ... Olophernes interim obsedit Bethuliam ... Olophernes comprehensum misit Bethulianis, ut oppido capto ipse simul puniatur. Dixerat enim Iudeos insuperabiles esse, nisi cum deo suo deliquissent.⁹⁴ ... Populus abiit Hyerosolimis adoratum, holocausta obtulit et vota ... Victorie donum trimestri gaudio fuit celebratum. ... A morte Manasse, viri sui, in viduitate sancta permansit. Vixit annos CV. ... Luxit eam populus diebus VII. Ipse victorie dies apud Hebreos per annos plurimos celebris fuit.«⁹⁵

⁹⁴ U vezi s ovim ulomkom B. L u č i n citira Glavičića koji osvrćući se na sličnost između dvaju tekstova, smatra da je ovom prilikom Marulić hrvatsku verziju preveo na latinski (usp. *op. cit.* 1996, str. 45; B. G l a v i č i ć, *op. cit.*, str. 103). Ali kako je u jednom drugom ulomku sličnome u oba teksta (*Peracta oratione ...*) hrvatska verzija konciznija od latinske, vjerojatnijim nam se čini da je proces prevođenja išao obrnutim smjerom (što je u skladu i s Lučinovim zapažanjima. Usp. bilj. 101).

⁹⁵ Usp. M. M a r u l i ć, *op. cit.* 1991, str. 298-300.

Ipak, razlikujući se funkcijom i vrsnom pripadnošću, dva hrvatska teksta nadaju se kao sažetak i u odnosu na latinsku »historiju«.⁹⁶

Sa sintaktičkog stajališta marginalne bilješke uz stihove *Judite* iscrpljuju cijeli spektar mogućih realizacija, od jednostavnih i jednostavno proširenih rečenica do složenijih hipotaktičkih sklopova, od jukstapozicije do jasno označene koordinacijske ili subordinacijske veze. U odnosu na takvo stanje Lučinova podjela bilježaka prema »funkcijskoj raščlanjenosti i sadržajnoj raznovrsnosti«⁹⁷ dobrodošla je u prvom redu stoga što uspostavlja stanovit orijentacijski okvir za prepoznavanje elemenata koji preferencijalno usmjeruju izbor pojedinih sintaktičkih oblika. Osnova podjela — na marginalne naslove »koji se prema matičnom tekstu odnose... kao oznake sadržajnih jedinica« i glose »koje nešto što je u spjevu izrečeno tumače«⁹⁸ — mimoilazi se s mogućom diferencijacijom prema kriteriju sintaktičke složenosti. Bitnom se naime pokazuje jedna druga diskriminanta: funkcioniraju li pojedine marginalne bilješke kao mjesto narativne ekspanzije. S tog aspekta privilegirane su glose koje objašnjavaju imena iz Biblije te antičke povijesti i mitologije, vezane uz primjenu epske konvencije kataloga. Riječ je o kratkim i zaokruženim narativnim cjelinama, sažecima biblijskih ili mitoloških priča, pretežno sastavljenima jukstaponiranjem jednostavnih rečenica i sažimanjem hipotakse, tehnikom koju poznajemo iz drugih dijelova proznoga komentara *Judite* (ali specifična je za bilješke, kao daljnji doprinos lapidarnosti teksta, upotreba apsolutne participne konstrukcije).⁹⁹ Omjer pojedinih sastavnica i tip veze uvjetovan je »gustoćom« fabularnih motiva uključenih u epizodu, odnosom između dinamičkih i statičkih elemenata fabule te kontekstualnim rasporedom pojedinih epizoda.

Od gotovo četrdeset »proznih minijatura«,¹⁰⁰ među kojima su one s antičkom tematikom dvostruko brojnije, navest ćemo manji broj primjera koji ilustriraju karakteristične Marulićeve postupke:¹⁰¹

⁹⁶ Koje je pretežni dio znatno opsežniji od odgovarajućih pasusa u sažecima *Judite*.

⁹⁷ *Op. cit.* 1996, str. 34.

⁹⁸ *Ibid.*

⁹⁹ Uz nešto značajniju primjenu hiperbatona i anakoluta te neutralizaciju jukstapozicije koordinativnim relativizatorom. Uz primjere u ulomcima koji slijede u glavnom tekstu, karakteristične formalne obrasce ovog dijela Marulićeve proze ilustriraju i ovi fragmenti: I, 291: »Gdi je velika množ, kad zavapije, ptice, ke nad njimi uzlete, padu jer se rastupi ajer ter se ne moć budu uzdaržati.«; IV, 1133: »I ona ne pristavši k njim, nalagaše na nju ... »; IV, 1135: »Ovo je bila Tamar, hći Davidova od Maake, na ku se namura Amon, sin Davidov od Akinoe.«; IV, 1139: »Ovu oblubi Sanson. I on odšadši, poja ona drugoga muža.«; IV, 1149: »Takoje Pan tira Siringu cića liposti. I ona, da ju ne uhiti, obrati se u tarst.«; IV, 1217: »Ku glavu tko godi vijaše, zakamenjaše se.«; V, 1437: »Noe opi se i zaspas odkriven Kama sina prokle jer se naruga. Sema i Jafeta blagoslovi, ki ga pokriše.«; V, 1464: »Saki jest bio narod niki u Persiju, kih budući vojska mnoga ...«; VI, 1885: »Suzub muških vojask stahu Amazonke, ke, da mogu bolje kopljem vladati, prisicahu sas desni.«; VI, 1893: »Ovo je bila Semiramis, kraljica od Asirije ka, kose pletući, ču ... «

¹⁰⁰ B. L u č i n, *op. cit.* 1996, str. 52.

¹⁰¹ Na neke se osvrće (i) B. L u č i n. Usp. *ibid.*, str. 42-54.

Krećući se unutar koordinata izričajne prakse *exempluma* (i njoj suzvučnoga stilskoga koda *brevitas*), Marulić varira obrasce što ih je primijenio u dva prethodna sažetka, prilagođujući ih potrebi oblikovanja kratkih i zaokruženih narativnih cjelina koje uključuju velik broj fabularnih motiva:

IV, 1128: »Ovo biše Bersaba, žena Urije, ku David vidivši obljudi, a da red da on zgine u vojsci.«

Zavisna participna umetnuta je među dijelove nadređene rečenice, koordinacijski relativizator povezuje dvije, po smislu nezavisne, rečenice (s dva različita aktanta) u jednu sintaktičku cjelinu.

IV, 1141: »Ovo je bila Dalida kojoj Sanson pravivši u čem biše jačina njegova, uspi ga na krilo, ostriže mu vlase, osta nejak i uhitiše ga neprijatelj.«

Anakolut pripremljen koordinacijskim relativizatorom javlja se na mjestu narativnog ubrzanja, pri prijelazu na asindetsko povezivanje. Po uzoru na latinsku konstrukciju ablativa apsolutnog, glagolskim prilogom prošlim izražena je subordinirana vremenska rečenica, čiji subjekt nije koreferencijalan sa subjektom glavne.

VI, 1896: »Zamate bihu ki stahu na usta Tanaje rike, s kimi i žene vojevahu, ke ne mogahu pojat muža dokle ne ubijahu neprijatelja svojom rukom. Taj zakon biše.«

Subordinacijski kontinuum postignut je sukcesijom odnosnih rečenica — na dva mjesta s pomoću koordinacijskog relativizatora — pri čemu je zanemarena razlika njihova hijerarhijskog položaja.¹⁰²

VI, 1870: »Siba smetnju učini protiv Davidu, hteći gospodovati. Vojvode Davidovi obsedoše ga u Abelu. Žena razumna, da se grad ne razaspe, čini mu glavu usići, varže ju njim niz mir. Zato se vojska dviže, a grad osta prost.«

Dvočlani nacrt tvori osnovu rečenica u ovom ulomku, bez obzira na sintaktičku realizaciju. Podvostručen je u narativno najvažnijem segmentu: *Žena razumna ...*. Fabularna analogija sa sažecima *Judite* ogleda se u sličnosti sintaktičkih postupaka. Subordinirane rečenice, prva participna, jukstaponirana glavnoj, druga uvrštena s pomoću veznika, izražavaju motivacijski kontekst.

IV, 1159: »Paris, sin kralja Prijama, odvede Helenu u Troju, ne hti ju vratiti. Cić toga Grci podsedoše Troju. Deset lit ju arvaše, napoko/n/prijaše i razsuše.«

Primjer krajnje sažetog izlaganja, ostvarenog koncentracijom glagolskih oblika i parataktičkog povezivanja.

¹⁰² Ta je sintaktička shema prilično česta u vjerskoj i didaktičkoj prozi. Navest ćemo po jedan primjer iz *Korizimenjaka Kolunićeva zbornika*: »Govori, da učiniš* kako Abram*, ki ispudi van* rabu svoju sinom* svojim fotivom*, ka raba ne dopuščae živiti pravu ženu, koi biše ime Sar'ra.« i *Bernardinova lekcionara*: »... ne znam da bog zna da je vazet u raj.« (*Kor* 12, 1-9) (11a).

Narativnim glosama suprotstavljaju se »glose u užem smislu koje objašnjavaju značenje pojedine riječi«¹⁰³ pretežno oblikovane kao rječničke natuknice ili definicije, odnosno kao bezglagolske ili jednostavne, oglagoljene rečenice: II, 461: »Žartja: sacrificia«; III, 948: »Angose: nevolje«; IV, 1085: »Van krova: van kuće«; VI, 1970: »Kantika¹⁰⁴ ali pisan Juditina«; II, 447: »Cilicij harvacki se zove vričiće«; VI, 2026: »Saužgi djački zovu holocausta«.¹⁰⁵ U jednom primjeru leksikografska glosa dio je tumačenja poredbe (jedne od podvrsta marginalnih naslova) te je uključena u narativnu epizodu i u složeniji sintaktički kontekst (gdje se još jednom pojavljuju apsolutna participna konstrukcija i koordinacijski relativizator):

I, 302: »Prilika. Pruzi su kobilice ke pokriše polje od Egipta, ne hteći faraun pustiti puk božji. I toj bi osmi bič, jer parvo toga dao jim biše bog inih nevolj kih bi u vseje deset.«¹⁰⁶

U sklopu tzv. marginalnih naslova bilješke koje (prema Lučinovoj klasifikaciji) označuje manje sadržajne cjeline,¹⁰⁷ po svojoj funkciji prikladne su za detaljiziranje pojedinih aspekata motiva na koje upućuju. Njihova sintaktička realizacija uključuje različito artikulirane rečenične spojeve, uz obilnu primjenu sintetizirajućih oblika: I, 793: »Oloferne odvratu vodu Betulijanom. Studence, ki bihu pod gradom čini čuvati«; III, 776: »Ki na gori stražu činjahu, vidiše gredući vojske i jaše boga moliti«; IV, 1104: »Kako Judita veće liposti da uresi ner ureha njoj, budi da vele biše urešena«; (prvi i treći primjer djelomične su replike odgovarajućih rečenica u sažecima epa); V, 1448: »Ovo bi kad od Egipta diliv se gredihu pustinjom s Mojzesom«; V, 1568: »Kako ga ubi jednom rukom za vlase uhitiv ga, a drugom koljući«.¹⁰⁸ Isto tako, međutim, značajno su zastupljene sadržajne oznake u obliku jednostavnih rečenica, pretežno nominalne strukture

¹⁰³ B. L u č i n, *op. cit.* 1996, str. 34.

¹⁰⁴ Detaljno obrazloženje ove glose daje B. L u č i n. *Usp. ibid.*, str. 40. No svakako neposredni uzor upotrebe riječi *kantika* jest biblijski podtekst: *Canticum Iudith*.

¹⁰⁵ M. M o g u š posvetio im je rad *Marulićeve leksikografske napomene*, u zborniku »Gedenkschrift für Reinhold Olesch, Slavistische Forschungen« 60, Köln 1990, str. 253-259.

¹⁰⁶ Oznaka *Prilika* proširena je tumačenjem — što aktivira različite, do sada već viđene oblike sintaktičkog usložnjavanja — još svega četiri puta (I, 279, I, 281, II, 346, III; 878). Riječ je prema L u č i n u o »složenim rubnim napomenama«, koje su ujedno i marginalni naslovi i glose (*op. cit.* 1996, str. 35), uz odgovarajući odraz takva statusa na njihovo sintaktičko ustrojstvo. Tako su I, 279: »Prilika. Josue s vapjem i trumbitami leviti obajde grad Hjeriko i miri od grada sami padoše« i I, 281: »Prilika. Mojzes govori e/ći na gori z bogo/m/, puk se prestraši i odstupi od gore, čuvši trublje i glas straša/n/ božji«, istovjetni narativnim glosama koje prate kataloge.

¹⁰⁷ Tj. opise, koji važan element radnje, »pojavu novog lika ili početak nove pripovjedne jedinice«. *Ibid.*

¹⁰⁸ Osobito svečana stilizacija gdje je biblijski intonirani dvočlani polisindeton proširen dvjema podređenim participnim rečenicama nije vjerojatno nepovezana s ideloškom značajnošću epizode: V, 1677: Kako se Akior pristraši ugledav glavu Olofernju i prija viru židovsku i pribiva u Betuliju do smarti s obitel'ju svojom, videći moć boga israelskoga.

što su bliske lapidarnosti biblijskih naslova: I, 205: »Zastava Oloferna s svojim taborom«; I, 253 »Olofernji povodnici«; II, 450: »Molitva puka jerosolimskoga«; III, 859: »Judith«; V, 1534: »Oloferne zaspala«; VI 1854: »Hvala smin'ja i hrabrosti Juditine«. Ista dihotomija obilježava i daljnje tri skupine marginalnih naslova: moralističke komentare i sentencije: I, 27: »Slava segsvitnja«; I, 102: »Skupost nigdar sita«; V, 1431: »Govoren'je protiv zalih u žartju i pitju«; VI 1814: »Protiv oholim«; III 737: »Uči se ovdje kako imaš gosta počtovati«; VI 1842: »Vij dostojanstvo čistinj udovičke«; II, 638: »Na prahu ča se upiše, smarsi se; a ča se po sablu/n/u sije, ne nikne. Tako je zamani dobar svit ko se daje oholim ki neće slišati, kako ovi ne slišaše Akora; perifraze doba dana«; I 86: »Učini se noć«; III 727: »Jur bi večer i tad Ozija zva Akiora i pope na večeru.«; III, 773: »Isteče sunce. Titan to je ime sunca ko je mnozimi imeni zvano od starih poet«; IV, 1172: »Sunce istekši, straža srite Juditu«; VI,1722: »Dan se učini«; oznake (su)govornika pri prijelasku na upravni govor:¹⁰⁹ I, 112: »Kralj skupiv više govori«; I, 129: »Odgovor vičnikov«; II, 359: »Tako govore jer se bojahu da jih ne pobije pridavši se«; III, 656: »Govori Oloferne Akioru«; III, 690: »Govoren'je Akiora Betulijanom.«; IV 1236: »Odgovara Judit«; V, 1415 »Govori Oloferne Juditi posadiv ju kon sebe za večerom.«; V, 1610: »Govori Judita puku prišad u grad, ubiv Oloferna«.

Unutar konvencija epskoga žanra izbor u svakom trenutku ovisi i o autorovim preferencijama koje se temelje i na njegovoj procjeni receptivne sposobnosti čitatelja.

Ističući živost i sažetost pripovijedanja koju Marulić očituje u glosama, B. Lučin ilustrira sintaktička sredstva kojima su postignute (kao dio tehnike *percursio*) na nizu primjera (IV, 9, IV 125, VI, 177, VI, 195, IV 149, VI 217 53-54) te nabraja i neke tekstu svojstvene »stilogene postupke«: »figure ponavljanja« (poliptoton: VI 195, VI, 213 i etimološku figuru, »osobit raspored rečeničnih dijelova« (paralelizam: II, 281, hijazam: VI 213, II 281) i sinonimske varijacije,¹¹⁰ dakle (pretežno) pozicijski ornatus, koji se dotiče sintaktičkog ustrojstva.

Osim *Starozavjetnih ličnosti*, kojih je jedno poglavlje, vidjeli smo, najtješnje povezano sa sažecima *Judite*, i Marulićev *Repertorij* ilustrira brojnim primjerima njegovu vičnost primjeni tehnike sumiranja,¹¹¹ a potvrđuju je i naslovi *Compendia* što Marulića navode kao autora u oporučnom popisu njegovih knjiga.¹¹² Dovoljan će biti samo jedan primjer da bismo uočili formalne analogije sa sažecima i komentarom *Judite*:

BIBLIA

Cayn occidit fratrem suum Abel 1. Fratres Ioseph proiecerunt in cisternam; inde extractum vendiderunt Hysmaelitis 6. Pharao iussit obstetricibus, ut foetus mares populi Israel necarent; iterum, ut in fluium proiicerent 9.

¹⁰⁹ B. L u č i n služi se oznakom: tko (i kome) govori. *Op. cit.* 1996, str. 34.

¹¹⁰ Usp. *ibid.*, str., 53-54.

¹¹¹ Koju potvrđuju brojni naslovi oporučnog popisa njegovih knjiga.

¹¹² Usp. P. K o l e n d i ć, *op cit.*, str. 16-17.

Ammonites et Moabites non intrabunt in ecclesiam, quia noluerunt uobis occurrere cum pane et aqua 28.

Iudas et Simeon comprehenso Adonibezech absciderunt summitates manuum ac pedum, quod ipse prius fecerat LXX regibus 24.¹¹³

Uzorni oblik žanra — a riječ je o historiografskom komentaru ili sažetku — nisu pružali samo biblijski sumariji, kojih je, uostalom, sintaktička forma bila preshematična i presiromašna da bi bila prikladna za Marulićeve narativno koncipirane »popratne tekstove« (u kojima se npr. provodi ne omoguđujući npr. razlikovanje između prvog plana i pozadinskih zbivanja).

I u odjeljku *Historici* oporučnog popisa Marulićevih knjiga, barem jedan naslov upućuje na isti tip literature: *Repertorium historiarum per alphabetum*. Kada je riječ o izvornim povijesnim djelima, među onima koja smo imali prilike pregledati — a koja nisu uvijek podudarna s popisom Marulićevih knjiga,¹¹⁴ što ne znači, npr. kada je riječ o Tacitu, da ih Marulić nije poznavao — uzorke sažeta, esencijalna stila našli smo upravo u spomenutog autora:

III »Mox ne honore nullo regium genus peregrinam stirpem antecelleret, ipsa quam intulerat scientia hospites cessere; tantum tantum cinyrades sacerdos consulitur. Hostiae ut quisque vovit; sed mares deliguntur. Certissima fides haedorum fibris. Sanguinem arae effundere vetitum; precibus et igne puro altaria adolentur, nec ullis imbribus, quoniam in aperto madesunt. Simulacrum deae non effigie humana continuus orbis latiore initio, tenuem in ambitum, metae modo, exurgens; et ratuio in obscuro.«¹¹⁵

Ali pravi pandan, i po kvantitativnoj zastupljenosti mnogo čvršće uporište, jesu historiografski derivati, pregledi i sažeci, koje je Marulić posve sigurno imao pred očima namjeravajući prozno opremiti *Juditu*: njihov položaj i funkciju u odnosu na glavni tekst ponavlja a stilsko-sintaktički lik oponaša u tri dijela prozne pratnje svog epa. Jedan od primjera pružaju *Epitome* Livijevih *Dekada*:

»Adventus Aeneae in Italiam, et res ab eo gestae. Ascanii regnum Alba, & Silvii Aeneae, ac deinceps Silviorum regum primo libro continentur. Filia a Marte compressa; nati Romulus et Remus. Amulius obstruncatus. Urbs a Romulo condita. Senatus letus. Cum Sabinis bellatum. Optima spolia Iovi Feretrio lata. In curias populus divisus. Fidenates & Veientes victi. Romulus consecratus, Numa Pompilius ritus sacrorum tradidit: Jano templum constituit: ejusque portam, pacatis omnibus circa populis, primus clausit; Cum Dea Egeria sibi congressus nocturnos esse simulans feroces populi animos ad

¹¹³ M. Maruli *Repertorium* I., prir. B. Glavičić, Split 1998, str. 168.

¹¹⁴ Usp. P. Kolenđić, *op. cit.* str. 16.

¹¹⁵ *Oeuvres complètes de Tacite*, Paris, 1850, str. 310. Tacitovski stil odlikuje i nešto kasnije *Knjižice od žitja rimskih arhijereov i cesarov* (1531), Šimuna Kožičića Benje, koje time podsjećaju na sažetke i komentar *Judite*.

religionem perpulit. Post haec trigeminorum pugna, Horatius absolutus.

Caius Caesar rebus compositis, & omnibus provinciis in certam formam redactus, Augustus quoque cognominatus est, & mentis Sextilis in honorem eius appellatus est. Quum ille conventum Narbonae egit, census a tribus Galliis, quas Caesar pater vicerat, actus. Bellum contra Bastarna, & Moesos, & alias gentes M. Crasso refertur.«¹¹⁶

Isti obrazac primijenjen je i u Salustijevima *Historiarum fragmenta*:

II, I, 4: »Sardus Hercule procreatus cum magna multitudine alibya profectus Sardiniam occupavit et ex suo vocabulo insulae nome dedit.
5. Daedalum ex Sicilia profectum, quo Minonis fugerat iram atque opes.

II, II, 37: Quae pecunia ad Hispanense bellum Metello facta erat

II, IV, 41: Eodem anno in Macedonia Gaius Curio, principio veris cum omni exercitu profectus in Dardaniam, quibus potuit modis pecunias Appio dicras coegit.

42. Primam modo Iapydiam ingressus.

43. Stobos.

II, V, 44: Ut actione desisteret.«¹¹⁷

Stajalište da je u slučaju *Naslidovan'ja* forma izvornika aktivirala interiorizirani kod, potaknula primjenu skupa pravila svojstvenih onoj sastavnici Marulićeve kulturnojezične kompetencije koja se uobličila na temelju istoga književnokulturnog i jezičnog supstrata iz kojeg je izrasla i Kempisova rasprava (Sveto pismo, djela crkvenih otaca, obredni i doktrinarno-didaktički spisi), a koji tvori značajnu sastavnicu kulturne tradicije pjesnikove sredine, te je poštovanje prema izvorniku razlog što je konačni rezultat, površinska projekcija, pretežnim dijelom preslika latinskoga teksta (riječ je dakle o preciznosti i skrupuloznosti a ne o robovanju izvorniku),¹¹⁸ uz niz pasusa koje smo prethodno naveli potvrđuju i poslanice Katarini Obirtića¹¹⁹ kojih proza ne ovisi neposredno ni o jednom

¹¹⁶ T. Livii *Historici decades II libris auctus cum L. Flori epitome*, Venetiis 1520, I i CXXXVIII, str. 1-4 i 160. Isti stil mjestimično odlikuje i izvorni Livijev tekst: II, XIII, 6-8: »Appellati tribuni medio decreto ius auxilii sui expediunt: in vincla conici vetant; sisti reum, pecuniamque ni sistatur populo promitti plecere pronuntiant. Summa pecuniae quantam aequum esset promitti, veniebat in dubium; id ad senatum reicitur. Reus, dum consulerentur patres, retentus in publico est. Vades dari placuit: unum vadem tribus milibus aeris obligarunt:« T. Livi, *Ab urbe condita*, Cambridge — London MCMLIII, str.46.

¹¹⁷ C. Sallusti *Crispi Historiarum fragmenta*, prir. F. Kritzius, Lipsiae, 1853, str. 124-125, 146-149.

¹¹⁸ Usp. J. D e r o s s i, *op. cit.*, 1976, str. 193-194. Usp. bilj. 11.

¹¹⁹ Do nas je dopro samo završetak prve poslanice te druga poslanica iz koje je istrgnuto nekoliko listova. Usp. F. F a n c e v, *op. cit.* str. 118. i 191. Tekst poslanica navodimo prema izdanju B. L u č i n a objavljenom u knjizi M. M a r u l i ć, *Duhom do zvijezda*, Zagreb 2001. Broj uz citat označuje stranicu u spomenutom izdanju.

određenom uzoru, ali nesumnjivo ostvaruje formalne odrednice doktrinarno-didaktičke književnosti.

Određenim brojem primjera ilustrirat ćemo oblike rečeničnoga povezivanja u spomenutom tekstu. Osnova njegova ustrojstva ponovo je binarni uzorak koji se ponavlja u različitim sintagmatskim i leksičkim spojevima, najčešće paralelistički organiziranima.

»Jer blaženi kim su odpušćene nepravde, i blaženi človik, komu ni zamirio Gospodin grih.« (479)

Ulomci izravno preneseni iz Biblije ponavljaju paralelistički ustrojen binarni nacrt izvornika: »Beati quorum remissae sunt iniquitates, / Et quorum tecta sunt peccata. / Beatus vir cui non imputavit Dominus peccatum,« (*Ps.*, 31, 1-2). Oponašanju biblijskog izričaja — premda u ovom slučaju nije riječ o izravnom odrazu — pripada i upotreba stilističkorepriznih konektora *jer*¹²⁰ i *i*, koji ostvaruju mehaničku vezu i označuju mjesto dodira među logički jukstaponiranim rečenicama.

»Tokoje slih naš imamo obratiti na slišan'ja dobrih naukov, i dili svetih, i riči Božjih, a odvratiti ga od slišan'ja taščine i nepočtene beside, i klevetan'ja zloricah jezikov.« (481)

Osnovna dvočlana podjela potcrtana je djelomičnom fonološkom podudarnošću suprotstavljenih glagola (*obratiti/odvratiti*) i usložnjena paralelizmom tročlane sheme u antitetičkim odsječcima, te hijazmom što ga tvore prvi i posljednji član dvaju trikolona. Semantička intenzifikacija postignuta je i etimološkom figurom *slih/slišan'ja*.

»Jošće Vas svih molim da molite, ne za zdravje moje, jer ne znam koliko mi prudi, ne za produžen'je života moga, jer svaki život svarhu zemlje kratak jest, ne za nijedno dobro segasvitnje, jer je sve taščina, da samo da on bude milostiv i milosardan grihom mojim.«(479)

Tripot ponovljena istovjetno strukturirana dvočlana shema u prvom (niječnom) dijelu perioda uključuje i trostruku, odnosno šesterostruku anaforu, ostvarenu izmjeničnim ponavljanjem negacije i uzročnog veznika. Jednako kao u ulomku IV, I, 4 iz *Naslidovan'ja* i ovdje Marulić primjenjuje oblik antiteze (zvan *comparatio*) izgrađen na suprotstavljanju dviju fabularnih jedinica.¹²¹ Početak i kraj perioda obilježeni su etimološkom figurom, od kojih druga reproducira molitvenu formulu.

Antitezu u tekst unose i izravni citati iz Evanđelja:

»Jao vam ki ste se nasitili, jer ćete gladovati.«(481-482)¹²²

¹²⁰ O sintaktičkom statusu toga konektora usp. J. S i l i ć, *op. cit.*, str. 110.

¹²¹ Drugi članak binarne strukture u sva tri primjera sastoji se od dometnute uzročne rečenice.

¹²² *Usp.* Lc 6, 25: »Vae vobis, qui saturati estis: quia esurietis.«

»Nijedna vira ni bi veće progonjena, a nijedna se veće umnoža. Rimnjane podložiše poda se svit, a ne mogoše podložiti viru karstjansku. O stvar velika i čudnovata! Sveti mučenici mrući dobiše, a oni ki jih umoriše ostaše dobiti, jer se na konac podložiše viri ku bihu progonili.« (484-485)

Sintaktičkom strukturom i temeljnim aktancijalnim odnosima ulomak primjenjuje shemu kakvu nalazimo u poslanici Augustinu Muli u uvodu *De humilitate*:

»Qui enim per tormenta interemptus fuerat, surrexit de sepulchro vivens in eternum. Quem Iudei probro contemptuique habuerant, discipuli eius in celum ascendentem viderunt. Quem Pilatus Herodesque damnaverant, in celesti regno ad dexteram sedit Dei Patris, iterum venturus, et iudicet mundum, in quem venerat iudicandus.«¹²³

Istovjetna žanrovska pripadnost obaju ulomaka određuje moguć tematski krug i odgovarajuću formu izraza. A mučenici (*martires* < grč. *martyr* = 'svjedok') svjedoče vjeru i Krista repliciranjem obrasca njegove nasilne smrti i žrtve. (Pritom je selekcija narativnih detalja određena i prikladnošću aktanta da bude nosilac figuralnog značenja.)

Svi navedeni ulomci pružaju ujedno primjere skladno ustrojenih paraktičkih i koordinativnih struktura (sastavnih i rastavnih) te subordinacije prve i druge hijerarhijske razine (većinom ostvarene uvrštavanjem odnosnih rečenica).

Sigurno vođeni i uravnoteženo raspoređeni ulomci umjerene složenosti nerijetko su neposredno vezani uz biblijski primjer ili podtekst:

»Uspe se smart k ponistram našim, ulize u hižu našu, da pogubi mlajahnih na tarzih i malih na plokatah.¹²⁴ Da ako mi budemo bljusti pomnjivu i dobru stražu na tih ponistrah, vjeruj mi, neće ulisti neprijatelj u grad naš ni će moći obujati tvarjavu duše naše ...« (482)

Biblijski uzor određuje također strukturu sljedećeg perioda: jukstapoziciju formalno poništenu stilističkorepriznim *i* i paralelistički raspored sadržajno suprotstavljenih rečenica.

»Tako će, di, biti na konac: dobri će biti odabrani od zalih, i oni će biti hranjeni u konistru od nebeskoga i vikovnjega blaženstva, a ovi varženi u ognju vikovnjemu pakla gorušćega.« (485)¹²⁵

Marulić je sposoban prikladno verbalno uobličiti složeniji i iznijansiraniji misaoni tok i bez oslona na izravni tekstualni predložak.

¹²³ Str. 415-416.

¹²⁴ Usp. *Ier* 9, 21: »Quia ascendit mors per fenestras nostras, Ingressa est domos nostras. Disperdere parvulos de foris, Iuvenes de plateis.«

¹²⁵ Navedeni ulomak spoj je (i proširenje) *Mt* 13, 49-50: »Sic erit in consummatione saeculi: exhibunt angeli et seprabunt malos de medio iustorum et mittent eos in caminum ignis«; i 48: »...elegerunt bonos in vasa ...«, što je podloga i tekstu koji neposredno prethodi.

»Jošće taknutje naše imamo umaknuti, koliko je uzmožno, da ne tičemo ni tuju ni našu put ondi gdi tičući more se ukresati iskra bluda telesnoga.« (482)

U nastavku je glavnoj rečenici asindetski pripojena uzročna. Premda je i ovdje mogao upotrijebiti konektor *jer*, Marulić je primijenio tendencijom suprotni sintaktički modul kojeg je primjere isto tako nalazio u biblijskom tekstu.

»I za isto vele kripak jest ki ju ne oćuti tičući: ne more se žerava u krilo nositi a da ne nagore svite.«

Kombinacija polisindetona biblijskoga tipa i jukstapozicije javlja se u periodu koji uz to ostvaruje drugu razinu subordinacije:

»Ostavimo sada da Jona biližaše Sina Božja poslana od Boga Otca da pripovida svitu, i da umre za spasti inih, i da treći dan uskarsne, da po tom da nam na znan'je da još i mi imamo uskarsnuti.« (483)

Početni fragment prvog pisma poželjne redovničke odlike priopćuje posredstvom figure *enumeratio* (koja se također temelji na paralelističkom načelu). Pritom unutrašnji raspored sastavnica pojedinih sintagmi dovodi do izmjenjivanja hijazma i paralelizma te mjestimice ostvaruje anaforu. Ulomak završava binarnim sklopom, nositeljem antiteze, pojačanim korelativno ustrojenom sintagmom:¹²⁶

»... budu ustarpljive u protivšćinu, ponižene u lagodšćinu, starijim poslušne, drugam umiljene, mlajim milostive, svim prijaznive, u odiću priproste, u naučen'je pitome, u pokaran'je krotke, u govoren'je tihe, u svem razumne, harle na molitvu, dobrovoljne u žežinu, pojmljive u svako duhovno dilo, a nadasvim u viru kripke, u ufan'ju stanovite, u ljubavi vruće. Svake ćeš dobrote i svetosti biti zarcalo, ako takov život učiniš u zdravlje, kakov obećaš u nemoći.« (478)

Iznoseći sažetak biblijske epizode — slično primjeru *Naslidovan'ja*¹²⁷ — Marulić daje prednost sintaktičkom »nabranjanju«:

»Ova petera ćućen'ja prilikovahu oni peteri kralji, kih Josue zateče u spilu i u njoj jih ubi i pokopa. Za kimi on gospodova u zemlju od obitovan'ja.«¹²⁸

U prvoj rečenici koordinativni veznici imaju funkciju segmentiranja vremenskog slijeda. Druga izriče stanje proizašlo iz prethodnih zbivanja, stoga je u njoj upotrijebljen glagol u nesvršenom glagolskom vidu. Pomoću relativne zamjenice formalno je podređena prethodnoj, premda je po smislu i po ostalim elementima svoga sastava nezavisna rečenica. Relativizator kao sredstvo formalne subordinacije zamjenjuje koordinativni veznik ili veznik Ø i odgovarajući oblik

¹²⁶ Korelativno povezivanje rečenica još je jedan tipični postupak didaktičke proze te stoga vrlo čest i u *Naslidovan'ju*, odnosno *Institutio*.

¹²⁷ Usp. II, I, 1, str. 5.

¹²⁸ Marulić aludira na zbivanja iznesena u *Ios* 10, 16-28.

osobne zamjenice.¹²⁹ Takav sintaktički postupak, potvrđen biblijskom primjerom, tipično je obilježje kasnoantičkih i srednjovjekovnih latinskih tekstova, ranog razdoblja romanske proze,¹³⁰ a rasprostranjen je i u hrvatskim srednjovjekovnim tekstovima. (Marulić ga primjenjuje i u *Naslidovan'ju* i u prozi *Judite*.)

Na sličan način, vješto vođen hipotaktički period (uz iznimku pleonastičke upotrebe namjernog veznika *za*, koji kalkira talijansko *per*), koji obuhvaća i jednu umetnutu rečenicu, nakon trećeg reda subordinacije prekida se prelaskom na prepričavanje biblijske epizode:

»Mi poni za da na takom strašnom sudu ne budemo osujeni i odvarženi, nastojmo — neka li ti na prepozit ribe vaše govoren'je moje zavaršim — da ispunimo čano počita blaženi sveti Ivan Van'jelista na napokonju glavu, gdu di da, kada Petar i niki učenici pojdoše ribati, i po svu noć ništar ne uloviše, učini se jutro i vidiše Isusa na kraju, ki jim reče:« (485-486)

Nizanjem jednostavnih rečenica elementarne strukture postignut je sugestivni, ubrzani ritam koji podsjeća i na neke primjere iz najstarije hrvatske himnodije (i na *odgovarajuće latinske, izravne i posredne uzore*), npr. sljedeće stihove iz pjesme *Cantilena pro saba/thol*:¹³¹

»Čemu vrime ovo gluho,/ čemu sardce naše /suho/? Daske tutnj?u, zvoni miče, sviče gasnu, tarnu /luče/:«

»Vrime biži, dni harlo mimohode, smart se približa, jur je na vratih, klaplje i govori nam: Stojte pripravn, grem po vas.« (479)

Sljedeći pasus sjedinjuje nekoliko karakterističnih Marulićevih postupaka: upotrebu parataktičkog relativna, dvočlanu konstrukciju, paralelizam i nabranje:

»Jošće okušen'je naše budi u jiden'je i pitje razborno, a to toliko koliko je zadovoljno životu, a ne koliko hlepi garla pohotin'je, cića koga griha Adam i Eva biše izagnani iz raja, Noje od sina narugan, Lot od hćeri prihinjen, Esau proda parvorojen'ja svoja, mnozi od puka izraelskoga poginuše u pustinju, sinovi Hele popa neprijatelj svojih biše ubijeni.« (481)

Nizanjem odsječaka različite duljine i sastava ostvaren je vrlo dinamičan narativni ulomak u kojem su korišteni i razni oblici sintagmatske rekurzivnosti: dvije dvočlane, paralelne glagolske konstrukcije (uz variranje paradigme), imenski trikolon, sinonimička glagolska iteracija koja uključuje paronomaziju (*protivi/*

¹²⁹ Relativizator, povezan s antecedentom morfemima roda, broja i padeža, formalna je veza s novom rečenicom, koja se odlikuje vlastitim subjektom.

¹³⁰ Za primjere iz starotalijanske narativne proze usp. C. S e g r e, *Lingua, stile, società*, Milano 1963, str. 211. i 256; M. D a r d a n o, *Lingua e tecnica narrativa del '200*, Roma 1969, str. 145-147.

¹³¹ Usp. D. M a l i ć, *Dosad nepoznati rukopisi šibenskog Samostana sv. Frane: Cantilena p(ro) saba/thol*, op. cit., str. 6.

protiva), četiri puta, gotovo identičnom shemom ponovljenu, izraženu priložnu oznaku mjesta i, na kraju, tročlano nabranje:

»Tarso tumači se iziskan'je vesel'ja. Jadri poni i putuje grišnik išćući i pribirući vesel'ja od svitovnih naslajen'ji, od bluda puti, i raskoše tašćin mimošasnih, i dokla protivi i arve se protiva volji Božjoj, stoji u fortuni: od tuda mu duha vitar od oholosti,¹³² od tuda od tašće slave, od ovuda od skuposti, od onuda od poželin'ja časti i starišine, ter tako od razlicih vitar mnozih grihov jest naskočen, pokol se njim podklada. I pristavši takovim napastom upade u grih, i tudje kako smatrnio sagriši, bude požart od djavla paklenoga. Tri dni stoji djavlu u tarbuh, jer su tri stvari u grihu: pristanutje, dilo i naslajen'je.« (483)

Obilnom primjenom jukstapozicije Marulić se emancipirao od sintaktičke sheme biblijske epizode Jonina putovanja u Tars, znatno usporenijeg ritma, obilježnog sindetskom parataksom:

»Et surrexit Jonas, ut fugeret in Tharsis a facie domini; et descendit in Ioppen; et invenit navem euntem in Tharsis, et dedit naulum eius, et descendit in eam ut iret cum eis in Tharsis a facie Domini. Dominus autem misit ventum magnum in mare; et facta est tempestas magna in mari, et navis periclitabatur conteri. Et timuerunt nautae, et clamaverunt viri ad deum suum, et miserunt vasa quae erant in navi, in mare, ut alleviaretur ab eis; et Ionas descendit ad interiora navis, et dormiebat sopore gravi.« (*Ion* 1, 3-5)

Na podlozi biblijskoga teksta Marulić je snažnim potezima, izmjenjujući alegoriju i eksplikaciju, izgradio dramatičan prikaz čovjekova pristanka na grijeh i vlastitu propast. Jukstapoziciju je očito smatrao sukladnijom dinamičkom naboju ostalih elemenata u tekstu (npr. kratkih, jednopredikatnih rečenica) i primjerenijom »naraciji« koja dio svoje recepcijske uvjerljivosti povjerava i ritmičkoj komponenti.

U određenom broju ulomaka dolazi do prekida u dosljednom oblikovanju rečeničnoga toka:

»Jur na konac moga govoren'ja ne hteći se u to sasvim ujati ljubavi tvojoj, molim milost njegovu da — ne gledajući grihe onoga ki ga moli, da dobrotu one za ku se moli — da ti da zdravje, a ka zdravju takovu kripost, da ne budu manjega spasen'ja dostojna dila zdravja tvoga, nere je dostojno ustarpjen'je nemoći tvoje; to dopusti ki s Ocem i z Duhom Svetim žive i kraljuje Bog po sve vike vikov.« (478)

Između glavne rečenice (kojoj prethodi implicitna uzročna) i njoj neposredno podređene objektne umetnute su — po uzoru na latinski slobodni poredak? — dvije

¹³² Usp. *Naslidovan'je*, III, XXXVIII: »... ali se ke strane duha vitar od prominjen'ja...«; *Imitatio*, III, XXXIII: »Vel qua parte flet ventus instabilitatis ... «.

participne rečenice (u drugoj je glagolski prilog sadašnji uklonjen kao zalihostan) koordinirane suprotnim veznikom. (Njihovo mjesto uvrštavanja nalazi se u objektnoj rečenici.) Međusobni poredak dijelova objektna rečenice neprilagođen je njezinu sintagmatskom položaju i odnosu prema rečenicama koje joj prethode, stoga dolazi do pleonastičke upotrebe veznika *da*. Primjer isto tako svjedoči o još jednom karakterističnom Marulićevom načinu »širenja teksta«: unutar objektna rečenice koordinativnim je veznikom uspostavljeno polazište nove skupine zavisnih, korelativno ustrojenih rečenica (koja završava obrednom formulom: *to dopusti ...*).¹³³

Nešto dalje uz istovjetni odnos zavisnih rečenica autor je izbjegao pleonastičku upotrebu veznika njegovim smještanjem iza umetnute pogodbene rečenice, neposredno ispred pripadne objektna:

»A sada te molim, ako u ovom govoren'ju momu ćutiš kogodi utišen'je nemoći tvoje, da se ni ti ne kratiš utišiti sestre tvoje, ke bi se kolikogodi mlohavie čule u kipu svomu, navlastito sestru Jeronimu, od ke stanovito žalostan bih slišati da stoji trudno.« (478-479)

U prvom dijelu ulomka javlja se paralelizam dočetnih dijelova rečenice (*nemoći tvoje ... sestre tvoje*) uz etimološku figuru *utišenje/utišiti*. Daljnje dvije razine subordinacije ostvarene su odnosnim rečenicama, od kojih prva, uvrštena u objektnu, izražava pogodbeno značenje. (Druga je povezana sa sebi nadređenim koordinacijskim relativom.)

Anakolut se javlja i u sljedećem primjeru:

»Po ovom petomu dne jesam razmislio pet ćućenji tila našega, koliko je od potribe da jih čuvamo od griha, i obraćamo na duhovne kriposti i dobrote, ako nećemo da budemo upleteni u djavljoj zamčici kakono riba u mrižah.« (480)

U ovisnosti o istom glagolu pojavljuju se objekt izražen imenskom sintagmom te, upitno formulirana, asindetski pridružena objektna rečenica (gdje je spomenuta sintagma ponovljena osobnom zamjenicom). Dalje u tekstu objektna rečenica proširena je koordinacijom te nadređena pogodbenoj.

Skladan i pregledan sintaktički raspored prekinut je nesukladno uvrštenom relativnom rečenicom, uz dva primjera »naknadnoga proširivanja« perioda slabom koordinacijskom vezom (*ter paka naprudi ... i tako Ninive*):

»Zatim grišnik varnuvši se na razlog razuma svoga, kaje se od zla činjen'ja, i po milosardju Božjem oslobojen od ruk djavljih vrati se g Bogu poslušan zapoviden njegovim, od koga se odilio biše u neposluhu

¹³³ Tome sličan je sljedeći primjer skladno ustrojenog perioda umjerene složenosti, koji završava glosatorskim dodatkom:

»I mi ako ne umorimo pet oćućen'ji naših u spilu tila našega i onde ih pokopamo, da sobom vanka ne blude isćučii izvannja naslajen'ja, nećemo nigdar moći gospodovati s Josuem našim Isusom u zemlji obitovan'ja, ča jest u Jeruzolimi nebeskoj u vikovnje kraljevstvo.« (482)

svomu, ter paka naprudi ne samo sam sebi, da još i inim, ki potaknuti njegovim dobrim naukom varnu se na pokoru od grihov svojih. I tako Ninive, a to duša ka cića griha imiše zginuti, shrani se cića pokore.« (483-484)

Primjer isključivo mehaničke koordinacije pruža ulomak koji slijedi. Uz to, u prvom periodu glavna rečenica i njoj podređena objektna odvojene su zbog sintagmatske anticipacije priložne oznake koja pripada sastavu podređene rečenice.

»Sada vimo od togaj Jonina dila ki nauk moremo prijati; i učinivši pošten'je duhovnu bližan'ju, reći ću za nauk naš, koliko mojim malim umom mogu prociniti.« (483)

Do »prekida veze« dolazi dvaput unutar skladno uređenoga sintaktičkoga konteksta:

»Oni ki bihu u brodu s Jonom, i oni imihu fortuna i perikuo od poginutja, da pokol ga izmeu sebe izvargoše, ostaše u tišini, toj su ljudi pravedni i dobri ki, prijamši u tovarništvo kogagodi huda muža gardobnih ćudi, najdu se u fortuna od mnozih napasti, i na perikuo od sagrišen'ja.« (484)

»Da kako se oddile ti dobri ljudi od zla človika, ostanu u miru kriposna i pohvaljena življen'ja. Uklonimo se poni zle družbe, ako nećemo u zlo upasti, i pridružimo se ljudem dobrim, od kih samo lice njih zadovoljno jest čuvati nas od svakoga nepodobstva, a ne takam nauk njih.« (484)

Osobna zamjenica u sintagmi *lice njih*, pleonastička s obzirom na upotrebu odnosno zamjenice *od kih*, narušava logički rečenični slijed, ali uspostavlja paralelističku shemu i konsonancu završnih riječi u spoju s posljednjom, suprotnom rečenicom.

U sljedećem primjeru sintaktička veza poremećena je koordinacijskim relativom u sklopu svakog od suprotstavljenih koordiniranih perioda. U prvom periodu koordinacijski relativ izravno je subordiniran glavnoj rečenici, u drugom je uvršten u podređenu načinsku:

»Jošće vonj našu imamo postaviti u stvari potribne, ke po ovonjan'ju poznavaju se koliko prude ali ude životu našem, a imamo ju ukloniti od mirisi bludnih i taščih, kako su musci, zibeti, oldani i ostalim timi podobni, kimi ki zadaju, ne zadaju človikom da dobitkom, jere se od dobitka kupe ti mirisi.« (481)

Konsonancom *prudelude* ostvarena je paronomazija ili *annominatio*.

Anakolut se u tekstu pojavljuje i zbog oponašanja biblijskoga predloška sredstvima hrvatskog jezika, kojih morfosintaktički sadržaj nije potpuno ekvivalentan latinskima:

»Blaženi sluge kih kad pride Gospodin, najde ih ne speći.«(479)

»Beati servi illi, quos, cum venerit dominus, invenerit vigilantes:« *Mt* 12, 37.

Kombinaciju vješta ulančavanja i naknadnoga dodavanja sadrži sljedeći ulomak:

»Imamo ih poni obraćati na stvari ke nas potežu na dobar konac, kakono gledajući i razmišljajući stvoren'ja Božja, koliko svako stvoren'je u svom bitju jest svaršeno, s kolicim redom svaka jesu narejena, s kolikom lipostju urešena, s kolikom moćju i razumom obladana i uzdaržana. I tako smišljajući stvoren'ja uziti ćemo pametju našom gorika do Stvorca, i misleći njegovu moć, mudrost i dobrotu, čuvat ćemo se, koliko nam bude uzmožno ne privriditi mu, ako ćemo se usilovati poslušati ga i svarhu svega njemu ugoditi.« (480-481)

Nakon glavne i njoj podređene atributne rečenice, slijedi niz jukstaponiranih objektnih paralelistički ustrojenih surečenica te dvostruka kombinacija glavna + participna. Drugoj glavnoj rečenici subordinirana je načinska. Period koji slijedi jukstapozitivnom nabranjanju uveden je »uobičajenim« stilističkorepriznim *i*. Pogodbena rečenica kojom završava mehanički je dodatak, labavo povezan s rečeničnom strukturom koja joj prethodi.

Na eklezijastičkom podtekstu, neposredno vezan uz sintaktičke modele kojih primjer pruža i *Naslidovan'je*, izgrađen je i sljedeći tekst, gdje se kao sredstvo kohezije i sugestivna djelovanja javlja etimološka figura (na bazi leksema *vira* te u jednom primjeru *sumnja*).

»Tko je toko tvard i neveran da toj procinivši, ne ostavi svaku sumnju nikoga poluvirstva, i po tom iskušen'ju ne pozna da je vira naša istina, pače pričista istina, ter jure svaršeno virujući ne bude nastojati i dilom biti viran? Ne dim to da bih nič posumnjio da vi sumnjite, ke u dne i u noći hvalite Isukarsta i viru njegovu, da jere se čudim da se još meu nami družu nahode poluvirci, ljudi prez razloga, oslipljeni u pameti na pogibio svoju.« (485)

Obredne formule i evanđeljske reminiscencije Marulić povezuje očitujući znatan stupanj konstruktivnog umijeća i kontrole složenijih sintaktičkih kombinacija:

»Sada jur učinivši se dan, prosvitljeni razlogom pameti naše, zgodimo Spasitelju našem, počnimo jur metati mriže na desnu stranu u ime dobroga Isusa, ter s pomoćju milosti¹³⁴ njegove napunit ćemo mriže sartca našega pravednih, dobrih i svetih dili, i on će reći: Donesite rib kih ste uhitili, hodite i blagujte, hodite blagoslovljeni Otca moga, uživajte kraljevstvo vama pripravljeno od postanka svita.«

Sukladno općeknjiževnom hrvatskom uzusu i latinskoj sintaksi, početna (vremenska) rečenica izražena je glagolskim prilogom prošlim, hrvatskim ekvivalentom latinskoga ablativa apsolutnog.

Na apostrofu Dujmu Balistriliću podsjeća sljedeća »replika«:

¹³⁴ Ovdje Marulić rabi figuru poliptotona. Usp. L a u s b e r g, *op. cit.* 1969, str. 150.

»Gospoju opatici kako materi u Isukarstu počtovanoj umiljeno me priporučite, moleći nje milost, da se i ona dostoja kadgod i uspomenuti me u molitvah svojih, i kako ubozih miluje almuštvom, tako da pomiluje grišnika molitvom, toliko veće, koliko je uboziji ki nima dobra dila, ner ki ima dobra žitka.« (479)¹³⁵

Marulić vješto i retorički djelotvorno gradi drugi, koordinativnim veznikom pripojeni članak perioda, ponavljajući triput korelativno ustrojenu binarnu obrazac, uz promjenu i gradaciju morfosintaktičkih i leksemskih sastavnica (*i kako ... tako, toliko ... koliko, ki nima ... ner ki ima*).

Prethodna analiza omogućuje da se preciznije odredi sadržaj izraza »primjena epistolarnih konvencija«,¹³⁶ koji govoreći o poslanicama Katarini Obirtića rabi M. Tomasović (sličnom formulacijom, prije njega, poslužio se i S. Marjanović)¹³⁷ u odnosu na segment obuhvaćen našim istraživanjem.

Određena očekivanja moguća su i na temelju pripadnosti teksta u srednjem vijeku vrlo proširenoj vrsti didaktičko-moralističke poslanice, koja nerijetko uzimajući kao povod privatnu okolnost — što se ponavlja i u Marulićevu slučaju —¹³⁸ moralnu pouku konkretizira upućivanjem na svetopisamski podtekst ili izravnim citiranjem evanđelja i svetih otaca, naslanjajući se na primjer epistola sv. Jeronima i propovijedi sv. Augustina. I bez obzira na rezultate našeg istraživanja, izjava da je »u epistolarnom kontekstu druga ... poslanica vrhunski tekst hrvatske proze s početka XVI. stoljeća, u kojem će se iskazati poslije i drugi književnici sa sličnim donosima«,¹³⁹ doimlje se ponešto hiperbolično i gotovo kao da upućuje na to da je riječ o primjeru humanističke epistolografije, »na bazi ciceronskog standarda«. ¹⁴⁰ Naše čitanje teksta, primjeri koje smo naveli ne potvrđuju takvu ocjenu. Drugoj poslanici Katarini Obirtića Josip Bratulić nalazi »daleki uzor« u XXXI. poslanici sv. Jeronima, upućenoj redovnici Eustohiji.¹⁴¹

¹³⁵ Istom registru i stilu pripadaju i dvije apostrofe koje Marulić upućuje splitskoj redovnici: »Počtovanoj gospoju Katarini Obirtića, kaluerici reda svetoga Benedata, Marko Pecinić s umiljenim poklonom i dvornim pozdravljenjem piše.« (480)

»Počtovana u Isukarstu i dilja sveta reda i počtenih čudi visokih časti dostojna gospoje Katarina.« (480). Ali inverzija nije generalizirana kao u poslanici Dujmu Balistriliću.

¹³⁶ Usp. M. T o m a s o v i ć *op. cit.* 1999, str. 256.

¹³⁷ Usp. S. M a r j a n o v i ć, *Marko Marulić u epistolografiji*, u zborniku »Dani Hvarskog kazališta XV: Marko Marulić«, Split 1989, str. 240-241. »Svaka od značajnijih Marulićevih poslanica (npr. *Frani Božićeviću odgovor Marka Marula u Nečujmu boravećeg, Frani Martinčiću*, posvete *Juditi* ili *Davidijadi*, poslanice *Papi Hadrijanu VI*, ili *Katarini Obirtića*) ... nose i svojstvena generička obilježja epistolarnog žanra, forme i izraza.«

¹³⁸ Polazeći od te činjenice Marjanović razvrstava poslanice Katarini Obirtića u skupinu »epistolografija s kodom biografičnosti«, premda je nejasna veza s funkcionalnim kriterijem »razvrstavanja prema nosećim obilježjima strukture«. Usp. *ibid.* str. 240.

¹³⁹ Usp. T o m a s o v i ć, *op. cit.* 1999, str. 256.

¹⁴⁰ Usp. B. G l a v i č i ć, *op. cit.* 1975, str. 124.

¹⁴¹ Usp. *op. cit.*, str. 29.

Obje dijele isti situacijski poticaj, jer su obje napisane kao zahvalnica za primljene darove. Tomasović pak upućuje i na moguće odjeke još jedne Jeronimove poslanice Eustohiji, *O čuvanju djevičanstva*.¹⁴² Stoga nije neopravdano postaviti pitanje i o mogućim jezično-formalnim sličnostima spomenutih tekstova s obzirom na pripadnost istom ideološkom i kulturnom univerzumu (i na osobitu Marulićevu ljubav prema sv. Jeronimu). Međutim usporedba Jeronimovih pisama, među njima i dvaju spomenutih s Marulićevim poslanicama splitskoj redovnici, ne daje potvrdu o integralnom utjecaju njegova stila na Marulićevu »epistolografsku« prozu. Jeronimove poslanice sadrže i asindetski povezane rečenice, i polisindeton, i paralelističke nizove, i dvočlane i tročlane konstrukcije, i figure poput antize i anafore — osobito na mjestima gušće raspoređenih biblijskih citata gdje je interpolirani autorski tekst i formalno i tematski njihov mimetički produžetak (isti odnos postoji i u poslanicama Katarini Obirtića te, naravno, u *Naslidovan'ju*). To možemo potkrijepiti s nekoliko primjera iz netom spomenutog pisma Eustohiji:

XXII, 1: »Exiui de domo infantiae meae, oblita sum patris, renascor in Christo.« 3: »Nolo tibi uenire superbiam de proposito sed timorem. Onusta incedis auro, latro uitandus est. Stadium est haec vita mortalibus: hic contendimus ut alibi coronemur. Nemo inter serpentes et scorpiones securus ingreditur. ... Caro fragilis et cinis futura post modicum pugnat sola cum pluribus. Cum autem fuerit dissoluta et uenerit princeps mundi istius et invenerit in ea nihil, tunc secura audies per prophetam.« 4: »Quamdiu hoc fragili corpusculo continemur, quamdiu 'habemus thesaurum istum in uasis fictilibus', et concupiscit spiritus aduersus carnem et caro aduersus spiritum, nulla est certa victoria.« 5: »Valet quidem liberare de poena, sed non valet coronare corruptam.«¹⁴³

Spomenuti oblici nisu međutim prisutni jednakom gustoćom i opsesivnošću kao u Marulićevu tekstu niti tvore osnovno uporište njegova uobličjenja. Uz parataktičke sponne — koje mogu biti i odraz kontinuiteta s klasičnom sintetičnošću — Jeronimove poslanice karakteriziraju i vješta sažimanja, i skladni i gipki hiperbatoni, i primjeri složene hipotakse (oni autora potvrđuju dostojnim učenikom klasika,¹⁴⁴ unatoč svim rezervama što ih je prema njima imao iz vjerskih i ideoloških razloga) — ispletene neupitnim i superiornim umijećem, neokrnjene ni jednim nesigurnim ili problematičnim potezom.¹⁴⁵ Premda je nesumnjivo sv.

¹⁴² Usp. *op. cit.* 1999, str. 256.

¹⁴³ Sveti J e r o n i m, *Izabrane poslanice*, Split 1990, str. 259, 260, 261, 262.

¹⁴⁴ Među autorima na čijim se tekstovima obrazovao za svoga prvog, mladenačkog boravka u Rimu, istaknuto mjesto pripada Ciceronu (usp. *ibid.*, str. X-XI).

¹⁴⁵ Primjere nalazimo ponovo u poslanici Eustohiji: XXII 5: »Si Paulus apostolus, uas electionis et praeparatus in euangelium Christi, ob carnis aculeos et incentiua uitiorum reprimat corpus suum et seruituti subicit, ne aliis praedicans ipse reprobus inueniatur, et tamen uidet aliam legem in membris suis repugnantem legi mentis suae et captiuantem se in lege peccati, si post nuditatem, ieunia, famem, carcerem, flagella supplicia in semet uersus exclamat: »infelix ego homo, quis me liberabit de corpore mortis huius?«, tu te putas securam esse debere?« (*Ibid.*, str. 262).

Jeronim Marulićev idejni a dijelom i stilski uzor, u jednom važnom segmentu sintaktičkog ustroja — upravo onome koji pred pisca postavlja najveće formalno-oblikovne zahtjeve — ne mogu se povući paralele između Jeronimovih i Marulićevih epistola (ali postoje dodirne točke s poslanicom Dujmu Balistriliću). Jer, premda su retorički pažljivo oblikovane, Marulićeve poslanice realiziraju drugačiju jezičnu i stilsku normu — presudno obilježenu utjecajem biblijskog stila¹⁴⁶ — od one što je uobličuju Jeronimovi ciceronski pasusi (a s tim modelom sv. Jeronim nije nikada raskinuo unatoč odricanju u istoj poslanici Eustohiji,¹⁴⁷ koje se uostalom pokazalo samo privremenim).¹⁴⁸ Njezine su dominantne karakteristike analitički, jukstapozitivni postupak i sukcesivno dodavanje, nasuprot simultanoj ekspanziji iz jedne ishodišne jezgre i perspektivno-retrospektivnom ulančavanju, kao bitnoj odrednici drugog modela. Ovaj potonji karakterizira težnja k potpunom strukturnom skladu, dosljednoj i kontroliranoj izgradnji duljih, konceptualno i kombinatorno zahtjevnih perioda: prethodni, omogućuje labave i neprecizno označene sintaktičke veze i čestu primjena anakoluta.¹⁴⁹ Maruliću, koji vjersko-didaktičnu prozu piše u prvoj polovici XVI. stoljeća kao neposredan uzor, potvrđen domaćom tradicijom, nadavale su se varijante biblijsko-eklezijastičkog modela, uz mogućnost da ih oplemeni svojim osobnim, autorskim doprinosom pisca odgojena i na drugom modelu (kloneći se npr. rješenja koja su s njime bila inkompatibilna) i vješta stilista. Uspio je ostvariti »viši oblik« vjerske proze,¹⁵⁰ a istodobno ostati vjeran tradiciji kojom su se hranili duh i kulturna svijest njegovih adresatkinja i, šire, njegovih suvremenika — to potvrđuje podudarnost ili barem velika sličnost tekstualnih shema i rečeničnih obrata s pojedinim ulomcima iz Bernardinova *Lekcionara*:¹⁵¹

»Odvzimo za to od nas dila od tamnosti i obucimo se u oružje od svitlosti, tako da u dan počteno budemo hoditi, ne u jidenju ni u pitju,

¹⁴⁶ Usp. napomene na str. 308-310. ovog rada.

¹⁴⁷ Usp. *op. cit.*, str. 289-290 (XXII, 30).

¹⁴⁸ Svoje obraćenje od ciceronstva sv. Jerolim tumači kao posljedicu sna u kojem se našao pod optužbom da je »Ciceronian« i »poganin«, a ne kršćanin, iako će kasnije, u polemici s Rufinom, nastojati umanjiti vrijednost toga sna. Usp. C. M o h r m a n n, *Augustine and the eloquentia*, u *op. cit.* 1961, str. 356-357.

¹⁴⁹ O rasprostranjenosti anakoluta i njegovoj stilotvornoj upotrebi i kod najuzornijih latinskih prozaika usp. bilj. 50.

¹⁵⁰ Evo kako to izražava C. V e r d i a n i, naravno, u odnosu na temu koja ga pritom najviše zanima: »Ali Marulićeve poslanice Katarini Obirtić izgledaju u odnosu na proze iz *DL* stilski i lingvistički mnogo zrelije, možda i stoga što one nisu bile vezane za uobičajeni način pisanja kao što su to — prema dujoj tradiciji — zahtijevali predmeti religiozne prirode i didaktičko-pučkog karaktera.« *Op. cit.*, str. 100. (Drugi dio konstatacije ne smatramo posve primjerenim.) Poblize o kodeksu *DL* te za stavove M. T o m a s o v i ć a koje nismo naveli u ovom radu usp. S. M a l i n a r, *Marulićanske atribucijske aporije ...*

¹⁵¹ *Bernardinov lektionar* dovode u vezu s određenim aspektima Marulićeva jezika i J. V o n č i n a, usp. *O jezičnim podudarnostima 'Bernardinova lektionara' i Marulićeve 'Judite'*, u zborniku »Dani Hvarskog kazališta XV: Marko Marulić«, Split 1989, str. 142-151, J. B r a t u l i ć, usp. *Pogovor* izdanju *Lekcionarij Bernardina Splićanina*, Split 1995, str. 216-217 i M. T o m a s o v i ć, usp. *op. cit.* 2001. (rukopis).

ne u ležanju nečistoće i nepoštenja, ne u prigovaranju od srdžbe i nenavidosti, da obucite se gospodinom Isukrstom.« (*Rim* 13, 11-14), (2a)

»*Ľubaf* brez podjamstva, nenavideći zlo, pristajući k dobru, milošću bratsku meju sobom Ľubeći, počtenjem meju sobom čtujući *se*, nastojanjem ne lini, duhom vrući, gospodinu služeći, veseleći se plaći božji, u nevoĽi ustrpljivi, molitvi nastojeći, potribam svetih podiĽujuću, goste i putnike prijimĽujući.« (*Rim* 12, 6-16), (9a)

»Ja sam stanovito najmañši od apostolof, ki se nisam dostojan zvati apostolom, jere sam progonio crikvu božju.« (*2 Kor* 3, 4-9), (70a)

»Ne da vas pogrju, ova pišu, da kakono sinof pridrazih vas sfišću u Isukrstu gospodinu našemu.« (87 b)

»Smiluj se, gospodine, moĽenju našemu, i desnica tvoja sfeta blagosťovi drivo ovo i fsih, ki budu u ñem putovati, kako si se dostojal blagosloviti korabĽu Nojevu hodeći po vodi, i kako si se dostojal blagosloviti Abrama, Izaka i Jakova, tako pokloni ñim desnicu tvoju u potribi n'ih, kako pokloni sfetomu Petru hodećemu po moru, i pošaji sfetoga angela tvoga s nebes, koji obrani i učuva ñega vazda oda sfake pogibli sa fsm, koja se budu u ñem nositi, i sluge tvoje vazda k portu poželinomu dovedi i putovanjem zgodnim učuvaj od perikula, i sfršifše fse potribe sfoje dobrim vrimenom sa fsakim veseljem k domu sfomu privesti dostojaj se gospodinom našim Isukrstom.« (103 b)

»Bože, ki se k poniženju Ľutskomu prigibleš i zadovolñim učinjenjem ukrotiš, prikloni uho od milosrdja tvoga na molitve naše i glavam službenikof tvojih, ke su taknute ovim lugom, podaj milostivo blaťgoslof tvoj, da jih duhom od skrušenja napuniš, i ka budu pravedno prositi, ti milostivo dopusti i dopusti jim vikofñe stanovitstvo pribivati neuraženim.« (12 b)

i *Korizmenjaka Kolunićeva zbornika*:

»A paki, kada mi bidemo v cars'tvi nebeskom*, mi očemo s radstiju jis'ti ta hleb*, a es't* gospodina našego Isuhrsta, razmišĽujuću ono sveto tristvo dajuću nam* stanovito božastvo na ovom* sviti i na onom* I to est* koliko k tretomu delu.« (8)

Usp. 2a s 478 i 481, 9a s 478, 87 b s 479, KKK 8 s 480-481, 10a sadrži primjer anakoluta, 103 b i 12 b primjer su nedovoljno čvrsto strukturiranog i sukcesivnim dodavanjem formiranog perioda.

Poslanice Katarini Obirtića nisu dakle hrvatski pandan primjerima humanističke epistolografije, »u ciceronskom slogu«, poput Marulićevih latinskih posveta — tu je ulogu (znatnim) dijelom ispunila poslanica Dujmu Balistriliću¹⁵²

¹⁵² Posveta *Judite*, koja ispunjava razinu što u odnosu na Jeronimova pisma nedostaje u »uzdarju« Katarini Obirtić, demantira mogućnost da je jednostavnijim i manje

— a ne mogu se smatrati ni formalnim podbačajem (i potpunom suprotnošću) u odnosu na »visokoliterariziranu prozu« ovoga posljednjega teksta. Suprotstavljaju se, međutim, spomenutoj poslanici po tome što su od dvije genetske komponente Marulićeve hrvatske proze: klasično-latinske i biblijsko-patrističke, ili, kada je riječ o ovoj drugoj, specifičnije, lekcionarske (koje su, uostalom, međusobno podudarne u nizu segmenata) — u poslanici Dujmu Balistriliću i općenito proznom aparatu *Judite* obje zastupljene, dok su pisma splitskim opaticama obilježena primjenom oblika što vode podrijetlo iz biblijskoga *sermo humilis*; eventualna klasična komponenta apsorbirana je eklezijastičkom. Stoga su bliža prozi *Naslidovan'ja* nego Marulićeveu latinskom proznom izričaju. Jednako kao proza *Naslidovan'ja*, u razdoblju što je uslijedilo nisu mogle djelovati kao formalni uzor izvan područja svoje neposredne namjene. U XVI. stoljeću koje snažno afirmira laičke žanrove i primarno estetske vrijednosti književnoga teksta, poučna vjerska proza nije poticaj nadahnuću ni jednom istaknutijem autoru. Uz to, autorska prozna produkcija na hrvatskom jeziku — s iznimkom Zoranićevih *Planina* — svodi se na posvete i poslanice-predgovore pjesničkim zbirkama. Riječ je o ritualnoj književnoj formi, kojoj su kontinuitet i upotrebljivost zajamčeni postojanošću društvenih i književnih konvencija. Taj je prozni oblik u hrvatskom jeziku inaugurirao Marulić, a sva daljnja ostvarenja, do kraja XVI. stoljeća, posvetne epistole Hanibala Lucića (*Hanibal Lucić Jeronimu Martinčiću pozdravljenje*), Petra Hektorovića (*Petar Hektorović Hvaranin poštovanomu gospodinu Mikši Pelegrinoviću, vlastelinu hvarskomu, kančiliru zadarskomu*), Marina Držića (*Svitlomu i uzvišenomu*

usustavljenim rečeničnim spojevima u spomenutom tekstu isključiv uzrok nedovoljno potvrđena, uvježbana i stoga i nedovoljno interiorizirana usvojena navika skladnoga sintaktičkog ulančavanja, oblikovanja duljih perioda, neovisno o izravnom predlošku. Takvu situaciju koncentrirano ilustriraju npr. *Fiore di Rettorica* fra *Guidotta* da Bologna i *Rettorica* Brunetta *Latinja*, gdje autorski komentar često odlikuje »nepravilnija« i manje protočna sintaksa u odnosu na dijelove koji reproduciraju *Ciceronovu Rethorica ad Herennium*, odnosno *De inventione*. Usp. Fra Guidotto da Bologna, *Fiore di rettorica*, Brunetto *Latini*, *La rettorica*, u *C. Segre* i *M. Marti* prir., *La prosa del Duecento*, Milano-Napoli 1959, str. 104-130, 132-170. Ipak spomenuti tekstovi, nastali u XIII. stoljeću, pripadaju počecima talijanske umjetnički oblikovane proze (i počecima talijanskoga proznog izraza uopće), stoga nedovoljno izvježbani i podatni jezični medij ne omogućuje uvijek odgovarajuće prenošenje sintaktičke forme latinskog izvornika.

I znatna retorička dotjeranost toga teksta — u skladu s normama kršćanske retorike — znači dobrim dijelom usmjerenost prema pragmatički najdjelotvornijim elementima: važno je da u tekstu bude zastupljen dovoljan broj iterativnih figura, koje osiguravaju i strukturnu koheziju i semantičku doajmljivost.

Svakako, ne čini nam se da je biografičnost (usp. bilj. 138), odnosno činjenica da su upućena malom privatnom krugu bliskih, iz javnoga života isključenih adresatkinja, presudno utjecala na njihovu formu no to bi pobliže mogla pokazati analiza privatnih pisama, pisanih talijanskim jezikom prijateljima i osobama koji su obnašale važne javne funkcije. (O njima informira u radu *Sedam nepoznatih pisama Marka Marulića*, *M. Milošević*; usp. »Colloquia Marulliana« I, Split 1992, str. 7-31, 53. Od str. 34 do 53 objavljen je talijanski izvornik te prijevod iz pera istog autora i *B. Glavičića*.)

vlastelinu Maru Makulji Puciću Marin Držić),¹⁵³ Petra Zoranića (*Planine ke zdrže u sebi pisni pete po pastirih, pripovisti i pritvori junakov i diklic, i mnoge ostale stvari složene po Petru Zoraniću Ninjaninu*),¹⁵⁴ Dinka Ranjine (*Plemenitomu knjižniku svake časti dostojnomu gospodinu Mihi Menčetiću vlastelinu dubrovačkomu snižem priklonstvom milo pozdravljenje*), Frana Lukarevića (*Gospodinu Gjonu sinu Mata Gradića, prijatelju i rođaku svomu poštovanomu*) i Dominka Zlatarića (*Prisvijetlomu i priizvršnomu gospodinu Đurđu knezu Zrinskomu, svjetniku cesarova veličanstva, vladaocu nad blagom krune Ugarske, i vojvodi od vojske ugarske na Dunaju momu gospodinu vazda počtovanomu*),¹⁵⁵ svojim razvedenim, skladno ustrojenim periodima ne nastavljaju Marulićevo poučno štivo za dumne, nego se nastavljaju na suprotni pol njegove poslaničke proze, odnosno ostvaruju karakteristike »humanističke epistolografije«. S tog stajališta moglo bi se ustvrditi da je poslanica Dujmu Balistriliću uspostavila kanon,¹⁵⁶ premda je riječ o razmjerno oskudnom broju primjeraka, a formalni uzor mogli su pružiti i latinski istovrsni tekstovi. Izvan toga relevantnost Marulićeva primjera za hrvatsku prozu bespredmetna je ne samo zbog njezine slabe vitalnosti nego i zbog ograničenosti poticaja koji je njegov oskudni korpus mogao pružiti. Sudbinu Marulićeva spjeva *Judite* koja nije imala sljedbenika i oponašatelja, dijele i ostali segmenti njezine prozne opreme. Pritom narativni dijelovi — sažetak biblijske pripovijesti o Juditi, kratak prikaz pojedinih pjevanja, glose uz kataloge — zbog svoje funkcije i tematske pripadnosti i sintaktičkom su formom vezani uz zastarjeli model, nespojiv s prestižnim književnim oblicima na modernim evropskim jezicima (što su po rasponu izražajnih mogućnosti dostigli klasične), s protagonistima evropske književne scene koji odgovaraju zahtjevima i ukusu društvene i intelektualne elite. Stoga će i jedini primjerak hrvatske renesansne fiktionalne proze — Zoranićeve *Planine* — koje su se pojavile 1536. godine, dvanaest godina nakon Marulićeve smrti, oslanjajući se na jedan od najutjecajnijih i najpopularnijih tekstova toga doba, Sannazarovu *Arcadiu* — primijeniti sintaktička rješenja kojima Marulić nije mogao pružiti dostatan uzor.

(Napomena uredništva: Zbog važnosti teme koja se u njemu obrađuje, tekst S. Malinar objavljujemo bez kraćenja, iako znatno prekoračuje maksimalni opseg priloga u CM.)

¹⁵³ Poslanica prethodi pastoralnoj igri *Tirena*. Jednostavnijeg je oblika i manje svečano intonirana druga Držićeva poslanica upućena *Svojim prijateljem*, kao predgovor izdanju *Pjesni*, gdje se autor duhovito poigrava antitezama. Prisniji ton i manje »uštogljen« sintaktička forma odlikuju i poslanicu Petra Hektorovića,

¹⁵⁴ Djelo je posvećeno ninskom kanoniku Matiji Matijeviću.

¹⁵⁵ Usp. *Zbornik proze XVI. i XVII. stoljeća*, prir. J. R a v l i ć, PSHK knj. 11, Zagreb 1972, str. 37-38, 41-43, 49-52, 57-58, 65-71, 77-79, 83-85.

¹⁵⁶ Kako nije riječ o autopoetičkim iskazima, gdje se oblik izravno referira na sadržaj, rečenična struktura im je nešto slobodnija, manje usustavljena i ritualizirana nego kod Marulića. Oponašanje Marulićeve poslanice koje provodi Benedeto Z b o r o v č i ć u predgovoru drugog izdanja *Bernardinova lekcionara* (usp. J. V o n č i n a, *op. cit.* 1989, str. 146-147), ograničeno je na njezin pragmatični aspekt, a nipošto se ne odražava na planu forme.